

*Romano džuvljano centro
Romski ženski centar
BIBIJA*

(Pre)rani brakovi

Životne priče Romkinja u Srbiji

Beograd, januar 2016

Za izdavača:
BIBIJA Romski ženski centar, Beograd

Štampa
COPY PLANET D.O.O.

Tehničko uređenje
COPY PLANET D.O.O.

Canada

Ova publikacija je objavljena uz podršku Kanadskog fonda za lokalne inicijative u okviru projekta „Rani brakovi: kršenja prava Romkinja“.
Stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima i autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove Kanadskog fonda za lokalne inicijative.

SADRŽAJ

PREPORUKE

Uvod	7
Dečiji, rani i prisilni brakovi	13
Pravni okvir	18
Međunarodni pravni okvir	18
Pravni okvir u Republici Srbiji.....	21
Važnost prepoznavanja problema i adekvatnog reagovanja.	26
(PRE)RANI BRAKOVI U ROMSKOJ ZAJEDNICI	
Postavljanje problema – tradicija ili...?.....	30
Stari-novi problem podataka o romskoj zajednici	31
Posledice na živote Romkinja.....	33
ŽIVOTNE PRIČE ROMKINJA	40

PREPORUKE

Civilno društvo

- ❖ Romiske ženske organizacije civilnog društva treba da preuzmu liderstvo u pokretanju i realizovanju istraživanja o problemu dečijih, ranih, maloletničkih ili ugovorenih brakova na većem uzorku sa ciljem utvrđivanja uzroka, rasprostranjenosti i posledica ove pojave.
- ❖ Poseban deo istraživanja treba da bude usmeren ka detektovanju prakse relevantnih institucija, centara za socijalni rad, sudova i drugih resornih institucija.
- ❖ Romске organizacije i romski lideri treba da zajedničkim radom na terenu sa ženskim romskim organizacijama pružaju podršku porodici, posebno devojčicama i sprečavaju rano napuštanje škole i udaju.

Donatori

- ❖ U saradnji sa stručnjacima/kinjama u ovoj oblasti i romskim ženskim organizacijama donatori treba da usmere svoje aktivnosti koje će na adekvatan i dugoročan način odgovoriti na potrebe zajednice.
- ❖ Donatori treba da afirmativno pristupe autohtonim romskim organizacijama i romskim aktivistkinjama i aktivistima koji imaju čvrste veze sa zajednicom što im omogućava određeni uticaj u samoj zajednici i promenu stavova zajednice prema ulozi žene u porodici.
- ❖ Kreiranje kontinuiranog donatorskog programa podrške ekonomskog osnaživanja romskih porodica, sa posebnim fokusom na ekonomsko osnaživanje Romkinja.

Institucije

- ❖ Institucije **na nacionalnom i lokalnom nivou** treba da kreiraju obuke za:
 - zaposlene u školama
 - u centrima za socijalni rad
 - zdravstvenim ustanovama
 - policiji i
 - sudstvu sa ciljem edukacije o kulturi i tradiciji romskog naroda i senzibilizacije na potrebe romske zajednice, uz razvijanje negovanja kulturnih razlika i zagovarajući borbu protiv stereotipa, predrasuda i diskriminacije.
- ❖ Obuke treba da predlože najbolja rešenja za reagovanje u slučaju sumnje ili otkrivanja ranog braka za svaku od institucija.
- ❖ Institucije treba da strateški pristupe rešavanju ovog problema kroz kreiranje specifičnih mera za podršku romskoj deci, pre svega, devojčicama za ulazak i ostajanje u sistemu osnovnog i srednjeg obrazovanja.
- ❖ Nacionalne i lokalne institucije treba da omoguće odraslim Romkinjama koje su napustile školu podršku u opismenjavanju i sticanju obrazovanja.
- ❖ Unapređivanje programa podrške ekonomskog osnaživanja romskih porodica, sa posebnim fokusom na ekonomsko osnaživanje Romkinja.

REKOMANDACIE

Civilno amalipe

- ❖ E romane džuvoljikane orgnaizacie andar civilno amalipe trubun te len lidersko pozicia kana kerel pe realizacia katar o rodipe pala o problemo andar čhavorikane, sigo, maloletnički thaj prandipa pala save kerel pe kontrakto po majbaro rodipaso gendo a o reslige trubul te avel te dikhel pe sose goda kerel pe, gadiči goda kerel pe thaj so avel kana akava kerel pe.
- ❖ Jekh kotor katar o rodipe trubul te avel thodino pe goda te dikhel pe e praksa katar relevantni institucie, centra pala socijalni buta, krisura thaj aver resorni institucie.
- ❖ Romane organizacie thaj romane lidera trubun te jekthane butasa po tereno e romane džuvoljikane orgnaizacijsca ločharen familijake, majbut čhorange thaj te ačhaven sigo džaipe andar e škola thaj goda te len Rom.

E donatora

- ❖ Jekhtane e sikavne manušeca thaj manušnjaca save kerel akaja buti thaj romane džuvoljikane orgnaizaciencia e donatora trubun te thon pire aktivnosti save adekvatno thaj po jekh baro vakti ka irisaren po mangipe e kidipaso.
- ❖ E donatora trubun afirmativno te den kaj e autohtonri romane organizaicie thaj romane aktivistkinje thaj aktivista saven si zurale phandipa e kidipasa thaj goda del len šaipe te si len baro uticai ande kidipe thaj te arlisaren pe lenge dikhipa pe rola e džuvoljangi ande familia.
- ❖ Keripe katar kontinuirano donatosko programo pala ločharipe pala ekonomikano zuralipe e romane familjengo, a mabut te thol pe o focus po ekonomikano zuralipe e Romnjang.

Institucie

- E Institucie **po nacionalno thaj lokalno nivelo** trubun te kerel sikavipe pala e :
- godola save kerel buti ande škola
- cetrna pala socijalno buti
- sastimaski khera
- policija thaj
- ❖ kriso a o reslige si edukacia andar e kultura thaj tradicia romane themesi thaj senzibilizacija pala mangipa save si andno romano kidipe, uzo nevljaripe katar o bararipe pala kulturološki averčhandipa thaj maripe opromos stereotipa, prejudicie thaj diskriminacija.
- ❖ Sikavipe trubul te del majlačhe keripa pala e reakcija ande situacia kaj si sumnja vol arakhel pe o sigo prandipe pala sa e institucie.
- ❖ E institucie trubun te strateski dikhen akava problemo gaja kaj ka kerel specifični mere pala ločharipe romane čhavorenge, majanglal e čhorange te den thaj te ačhen ando sistemo katar o fundono thaj maškarno sikavipe.
- ❖ Nacionalni thaj lokalne istitucie trubun te den šaipe e bare Romnjang save inkljistile andar e škola ločharipe pala o sikavipe thaj te edukacija.
- ❖ O nevljaripe katar o programo pala ločharipe pala ekonomikano zuralipe e romane familjengo, a o fokusi trubul te avel po ekonomikano zuralipe e Romnjang.

RECOMMENDATIONS

Civil society

- ❖ Roma women civil society organisations should become leaders in initiating and implementation of researches related to issues of child, early, juvenile or prearranged marriages on bigger sample size with the aim of determining cause, spread and consequences of this phenomenon.
- ❖ A special part of the research should be aimed at detection of practices of relevant institutions, social service centres, courts and other institutions.
- ❖ Roma organisations and Roma leaders should, through common field work with Roma women organisations, provide support to family, especially girls, and prevent early abandonment of school, and marriage.

Donors

- ❖ In cooperation with experts in this field and Roma women organisations, donors should direct their activities that will meet the needs of community in an adequate and long term manner.
- ❖ Donors should have an affirmative approach to autochthonous Roma organisations and Roma activists who have strong bonds to the community which allows them certain influence in the community itself and change of the community attitudes toward role of woman in family.
- ❖ Creation of continuous donor programme for economical strengthening of Roma families, with special focus on economical strengthening of Roma women.

Institutions

- ❖ Institutions **at national and local level** should create trainings for:
 - school employees
 - social service centres
 - health institutions
 - police and
 - judiciary aiming at education on culture and tradition of Roma people and sensitisation for Roma community needs with developing nurturing of cultural differences and advocating fight against stereotypes, prejudices and discrimination.
- ❖ Trainings should propose the best solutions for reacting in the case of suspecting or detecting early marriage for each of the institutions.
- ❖ Institutions should have a strategic approach to solving this issue through creation of specific measures for supporting Roma children, primarily, girls in entering and staying in primary and secondary education system.
- ❖ National and local institutions should enable support in acquiring literacy and education to adult Roma women who left school.
- ❖ Improvement of programme for support to economical strengthening of Roma families, with special focus on economical strengthening of Roma women.

UVOD

Tema ranih, maloletničkih, dečijih brakova dugo vremena nije razmatrana u kontekstu ljudskih prava, ženskih i prava dece. Zanemarivanje razmera dugoročnih posledica ove negativne pojave na društvo u celini, a pre svega na položaj Romkinja, dovelo je do jačanja patrijarhalizacije zajednice, kojom se uloga žene ograničava na ulogu majke, domaćice, supruge.

Projekat **RANI BRAKOVI: KRŠENJE PRAVA ROMKINJA**, koji je tokom 3,5 meseca realizovala **BIBIJA Romski ženski centar iz Beograda** pokrenut je sa namerom da se ovo važno pitanje postavi na vrh agende u procesima unapređivanja pozicije romske zajednice u društvu. Projekat je realizovan u 6 romskih beogradskih naselja (Zemun, Surčin, selo Rakovica, Lazarevac, Kijevo i Železnik) u kojima je formirano 6 radioničarskih grupa žena i okupljeno preko 100 Romkinja koje su direktnе korisnice ovog projekta.

Svrha projekta je promena pozicije žene u romskoj porodici i jačanje uloge i moći Romkinje u procesima donošenja odluka u romskoj porodici. Ukupno je održano 36 informativnih i edukativnih radionica za Romkinje i intervjujusano 25 Romkinja koje su kroz svoju priču poručile mlađim generacijama da se vredi boriti za obrazovanje, za posao i da "žena više vredi kad ima školu i radi". Projektne aktivnosti su imale za cilj da podignu svest o negativnim posledicama ranih brakova na reproduktivno i mentalno zdravlje, pre svega, žena, ali i da unaprede nivo informisanosti o ljudskim pravima i pravima žena na izbor partnera, na obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, učeće u procesima donošenja odluka na nivou porodice i šire društvene zajednice.

Iako vremenski kratak, projekat je postavio neophodnost preveniranja ranih brakova i njihovog suzbijanja kao društveni zadatak visokog značaja i predlaže pokretanje akcije na različitim nivoima:

- a. nivo lokalne romske zajednice – informisanje i podizanje svesti o negativnim posledicama ranih brakova;
- b. nivo lokalnih institucija – senzibilizacija i razumevanje ovog pitanja;
- c. nivo javnog informisanja i uloga medija u prevenciji i suzbijanju ranih brakova i
- d. zakonodavni nivo.

Svaki od ovih nivoa zahteva posebne detaljne aktivnosti i dugoročan rad.

Publikacija pod nazivom **(Pre)rani brakovi – Životne priče Romkinja** nastala je kao rezultat ovog projekta (01.11.2015-23.02.2016.) uz finansijsku podršku **Kanadskog fonda za lokalne inicijative - Canada Fund for Local Initiatives (CFLI)**. Glavni rezultat projektnih aktivnosti su životne priče Romkinja koje žive u Republici Srbiji, a koje pripadaju različitim generacijama i žive u različitim socijalnim ekonomskim prilikama.

Njihove priče su svojevrsno svedočanstvo o posledicama koje rani brakovi ostavljaju na žene iz romske populacije, kao i autentično iskustvo dvostrukе a često i višestruke diskriminacije Romkinja u našem društву. Dodatno, na ovaj način se formira arhivska građa o životnim pričama i iskustvima Romkinjau Srbiji, koja skoro da uopšte ne postoji, ni kod nas ni u regionu.

Skrećemo pažnju na preporuke koje donosi ovaj projekat, kao jedan od rezultata, a čijim bi se usvajanjem pokrenulo rešavanje ovog važnog problema o kome se ne govori mnogo kod nas.

Zbog toga se nadamo da će ova publikacija doprineti podizanju svesti o problemu ranih brakova u romskoj populaciji, kao i o evidentnoj potrebi poboljšanja položaja Romkinja u Republici Srbiji koje su često izložene višestrukoj diskriminaciji.

Aktivistkinje BIBIJE

ANGLUNO SVATO

E tema katar e sigo, maloletnički thaj čhavorikane prandipa but vakti naj dikhli ando konteksto katar manušikane hakaja, džuvljikane thaj hakaja e čhavorenge. O bidikhipe katar goda so avel kaj si akava bilačho keripe po amalipe, a majanglal po statuso e Romnjango anda dži goda te avel zuralo patrijahalno kidipe, ande savi e rola e džuvljangi ačhavel pe pe rola katar e daja, kherutne thaj romnja.

O projekto SIGO PRANDIPE: DIJIBE PE HAKAJA E ROMNJANGE, savo ande trin thaj paš čhon kerda e BIBIJA romano džuvljano centro andar o Beograd si kerdino te akava importantno phučipe thol pe o anglunipe e agendako ando proceso katar o nevljaripe e pozicijako e romane kidipaso ando amalipe. O projekto si kerdino ande 6 romane mahale ando Beograd (Zemun, Surčin, gav Rakovica, Lazarevac, Kijevo thaj Železnik) ande se si kerdine 6 kidipa džuvljango pala o workshop thaj sasa 100 Romnja save sasa ande akava projekto.

Goda so projekto kamel te kerel si arlisaripe pala e e pozicia e Romnjangi ande romani familia thaj zuralipe katar e rola e Romnjangi ande proceso kana anen pe e odluke ande romani familia. Kerdino si 36 informativni thaj edukativni radionice pala e Romnja thaj kerde si intervjuja e 25 Romnjanca save ande piro vakaripe phende e ternenge te trubun te maren pe pala o sikavipe, pala e buti thaj kaj "romnji si majzurali kana si la škola thaj si la buti". O reslige katar goda so si kerdino ande projekto sasa te bararel pe o gndo andar goda gadići si bilačhe o sigo prandipe majbut pala o sastipe, pala o reproduktivno thaj mentalno sastipe, majanglal e Romnjango, numa vi te nevljarel pe o nivelo katar o informišipe andar e manušikane thaj hakaja e džuvljange po goda te arlisaren e manuše, po sikavipe, po sastimasko arakhipe, ando dijipe ande proceso kana anen pe e odluke ande familia vi ando amalipaso kidipe.

Itakaj kaj si harno, o projekto thoda goda kaj trubul te avel prevencia katar o sigo prandipe thaj ten avel vadži gaja sar amalipaso rodipe savo si importantno thaj kerel kaj trubul te keran pe akcije pe averčhande nivela:

- a. nivelo ande lokalno romano kidipe- informišipe thaj bararipe e gndoso andar o bilačhipe katar o sigo prandipe;
- b. nivelo katar lokalni institucie- senzibilizacia thaj haćaripe katar akava phučipe;
- c. nivelo katar javno informišipe thaj e rola katar e medija ande prevencia thaj ačhavipe katar o sigo prandipe thaj
- d. krisoso nivelo.

Sa e nivela roden averčhande majzurale aktivnosti thaj but buti.

E publikacia savi akharel pe (Maj) sigo prandipe- Trajose paramiče e Romnjange kerdini si sar rezultato akale projektoso (01.11.2015 - 23.02.2016.) uzo finansijsko ločcharipe katar o **Kanadako fondo pala loklani inicijative - Canada Fund for Local Initiatives (CFLI)**. Šerutno rezultati katar o projekto si trajose paramiče e Romnjange save trajin ande Republika Srbija, a si andar avečhande generacije thaj trajin ande averčhando socijalno thaj ekonomikano statusi. Lenge paramiča si vakaripe andar goda sar o sigo prandipe del pe e Romnja, sar vi autentično džanglipe katar e diskriminacia savi kerel pe opromos e Romnja pe but riga ande amaro amalipe. Vadži, gaja kerel pe arhivsko građa andar e trajose paramiče thaj e džanglipa e Romnjange ande Srbija, savi naj vi ande amari phuv vi ando regiono.

Amen thodam o vakaripe pe rekomanadacie save anel akava projekto, sar jekh katar e rezultata, a lenca bi kerela pe akava importantno problemo andar savo ni vakarel pe but ande amari phuv.

Godolesa pačas kaj akaja publikacia ka anel dži kaj o vazdipe katar o gndo andar o problemo katar o sigo prandipe ande romani populacia, sa vi andar o evidentno mangipe te o statuso e Romnjango ande Republika Srbija avel majlačho godolese kaj opromos lende kerel pe diskriminacia pe maj but riga.

E aktivistkinje andar e BIBIJA

INTRODUCTION

The topic of early, juvenile, child marriages has not been considered for a long time within the context of human, women and children rights. Negligence of the scale of long-time consequences of this negative phenomenon to society as a whole, and primarily to position of Roma women, has led to strengthening of patriarchy of community, which limits the role of woman to that of mother, housewife, wife.

The project **EARLY MARRIAGES: ROMA WOMEN'S RIGHTS VIOLATION**, being implemented during 3.5 months by **BIBIJA Roma Women's Centre from Belgrade** has been initiated with the intent to put this important issue to the top of agenda in the processes of improving position of Roma community in society. The project has been implemented in 6 Belgrade municipalities (Zemun, Surčin, selo Rakovica village, Lazarevac, Kijevo i Železnik) where 6 workshop groups have been formed and more than 100 Roma women, the direct beneficiaries of this project, gathered.

The purpose of the project is to change the status of woman in Roma family and strengthening role and power of Roma woman in decision making processes in Roma family. Total of 36 informative and educational workshops for Roma women were held and 25 Roma women interviewed who, by telling their story, sent a message to younger generations telling that education and job is worth fighting for and that "a woman is valued more when has finished school and has job". The project activities are aimed to raise awareness of the negative consequences of early marriages to reproductive and mental health, primarily of women, but also to improve the level of awareness of human rights and women's right to choose a partner, to education, health care, participation in the decision-making processes at family level and broader community.

Although short in time, the project has set the necessity of preventing early marriages and their suppression as a social task of high importance and proposes initiation of actions on different levels:

- a. local Roma community level - informing and raising awareness of the negative consequences of early marriages;
- b. local institutions level- sensibilisation and understanding of this issue;
- c. public information level and media's role in the prevention of and combating early marriages and
- d. legislation level.

Each of these levels requires specific detailed activities and long-term work.

The publication titled *Early (child) marriages - Life stories of Roma women* was created as a result of this project (01/11/2015 - 02/23/2016) with financial support of the **Canada Fund for Local Initiatives (CFLI)**. The main result of the project activities are the life stories of Roma women living in Serbia, belonging to different generations and living in different social and economic circumstances. Their stories are a kind of testimony about the consequences of early marriages for women from Roma population, as well as an authentic experience of double and often multiple discrimination against Roma women in our society. In addition, in this way we form an archive material about life stories and experiences of Roma women in Serbia, which almost does not exist, neither here nor in the region.

We draw attention to the recommendations of this project, as one of the results, whose adoption would launch solving of this important issue that is not talked about very much in our country.

Therefore, we hope that this publication will contribute to raising awareness of the problem of early marriages in Roma population, as well as of obvious need to improve the situation of Roma women in the Republic of Serbia, who are often the victims of multiple discrimination.

BIBIJA activists

Dečiji, rani i prisilni brakovi

U svetu, a ni kod nas ne koristi se jedinstveni termin za označavanje pojave preranih brakova. Može se reći da se najčešće upotrebljava termin dečiji brak, ali su u upotrebi i sledeći termini: rani brak, prinudni/prisilni brak, ugovoreni brak i slično. Iako se često upotrebljavaju kao sinonimi, ovi termini se ne mogu u potpunosti poistovetiti.

U izveštaju *Prevencija i eliminacija dečijih, ranih i prisilnih brakova* Visokog komesara UN za ljudska prava¹, koji je izrađen na zahtev UN Saveta za ljudska prava, date su sledeće definicije:

- ❖ **Dečiji brak** – brak u kome je bar jedan od partnera dete. Prema odredbama Konvencije o pravima deteta², dete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se prema nacionalnom zakonodavstvu punoletstvo ne stiče ranije. Komitet za prava deteta pozvao je države potpisnice konvencije da preispitaju granicu punoletstva u svojim pravnim sistemima, ukoliko je propisano da se punoletsvo stiče pre 18.godine.
- ❖ **Rani brak**– često se koristi kao sinonim za „dečiji brak“, a odnosi se na brak u kojem je jedan od partnera mlađi od 18 godina u zemljama u kojima se punoletstvo stiče pre 18. godine ili u momentu sklapanja braka. Termin rani brak se takođe koristi da označi brakove u kojima oba partnera imaju 18 ili više godina, ali koji nisu dovoljno zreli da daju svoj pristanak na brak pod uticajem različitih faktora, kao što je nivo njihovog fizičkog, emocionalnog, seksualnog i psihosocijalnog razvoja ili nedostatak informacija o mogućim životnim izborima³.
- ❖ **Prisilni brak**– bilo koji brak sklopljen bez pune i slobodne volje jednog ili oba partnera i/ili u kojem jedan ili oba partnera ne mogu da prekinu brak ili da napuste bračnu zajednicu, uključujući i kada je to usled prinude ili intenzivnog društvenog ili porodičnog pritiska.

Organizacija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women), prepoznajući rasprostranjenost problema ranih brakova sa kojima se devojčice širom sveta susreću, preporučila⁴ je zakonopiscima da pažljivo sagledaju specifične kontekste u kojima se prisilni brakovi pojavljuju u njihovim državama, te da u odnosu na kontekst definišu, odnosno, propisuši zabranu prisilnih brakova. Pri tome je naglašeno da se prisilni brakovi mogu pojaviti u najrazličitijim oblicima i situacijama, uključujući ropsstvo, trgovinu ljudima, ugovorene brakove, brakove iz koristi, brakove zbog državljanstva,

¹ Generalna skupština UN, Savet za ljudska prava, A/HRC/26-22 od 2. aprila 2014. godine,

www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/_/_A-HRC-26-22_en.doc, pristupljeno 17. januara 2016. godine

² Član 1. Konvencije o pravima deteta, „Sl. list SFRJ-Međunarodni ugovori“, br. 15/90 i „Sl. list SRJ-Međunarodni ugovori“, br. 4/96 i 2/97

³ Rangita de Silva de Alwis, *Child marriage and the law*, Legislative Reform Initiative Paper Series, UNICEF, New York (2008), citirano u izveštaju *Prevencija i eliminacija dečijih, ranih i prisilnih brakova* Visokog komesara UN za ljudska prava

⁴ UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence against Women and Girls, *Definition of forced and child marriage*, www.endvawnow.org, pristupljeno 17. januara 2016. godine

kidnapovanje nevesti, fiktivne brakove i slično. Ukazano je da nije neophodna upotreba fizičke sile da bi određena zajednica mogla da se okarakteriše kao prisilni brak, da ima situacija u kojima se prisilni brak zasniva na pretrji koja može da bude fizička, psihička, emocionalna ili seksualna, kao i da to može da bude pod uticajem suptilnijih faktora – strah, zastrašivanje, društvena i porodična očekivanja i/ili ekonomski faktor.

Državama je preporučeno da definicija prisilnog braka mora da obuhvati, kao minimum, odsustvo slobodne i pune volje kod jedne ili obe strane. Pored toga, preporučeno je i da se rani brakovi, odnosno, brakovi u kojem je bar jedna osoba mlađa od 18 godina, tretiraju kao prisilni brakovi, s obzirom da je dete, prema Konvenciji o pravima deteta, svaka osoba ispod 18 godina i samim tim ne može da da slobodan i pun pristanak za ulazak u brak.

Neke činjenice o dečijim, ranim i prisilnim brakovima u svetu

Dečiji, rani i prisilni brakovi i dalje postoje u svetu, i to u mnogim zemljama, među različitim kulturama, religijama i narodima. Iako su i dečaci u riziku od dečijih, ranih i prisilnih brakova, činjenica je da su devojčice nesrazmerno pogođene⁵.

- ❖ Svake godine, oko 14 miliona devojčica je udato pre svoje 18. godine.
- ❖ Svaka treća devojčica iz zemalja u razvoju je udata pre svoje 18. godine.
- ❖ Svaka deveta devojčica iz zemalja u razvoju je udata pre svoje 15. godine, neke čak i sa osam ili devet godina.
- ❖ Ako se ovaj trend nastavi, 150 miliona devojčica biće udato pre svog 18. rođendana u sledećoj deceniji.
- ❖ Pet puta je veća verovatnoća da će devojčica mlađa od 15 godina umreti na porođaju, nego žena u dvadesetim godinama.
- ❖ Dva puta je veća verovatnoća da će dete koje rodi adolescentkinja umreti pre svog prvog rođendana u poređenju sa detetom koje rodi žena u dvadesetim godinama.

*Podaci preuzeti iz: *Child Marriage Facts and Figures*⁶
i UN Secretary General's Report on the Girl Child⁷

⁵UNFPA, *Marrying too Young – End Child Marriage*, UNFPA, New York(2012) <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MarryingTooYoung.pdf>, pristupljeno 21.januara 2016. godine

⁶ICRW, *Child Marriage Facts and Figures*, <http://www.icrw.org/what-we-do/adolescents/child-marriage>, pristupljeno 21.januara 2016. godine

⁷ UN, Secretary General's Report on the Girl Child, A/66/257 (2011), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/443/82/PDF/N1144382.pdf?OpenElement>, pristupljeno 23. januara 2016. godine

U izveštaju *Prevencija i eliminacija dečijih, ranih i prisilnih brakova* Visokog komesara UN za ljudska prava⁸ navedeni su najvažniji i najčešći faktori koji doprinose pojavi i održavanju praksi dečijih, ranih i prisilnih brakova. Prema podacima iz ovog izveštaja, **siromaštvo** i **nesigurnost** spadaju u osnovne razloge. Iako se broj ovih brakova smanjuje u poslednjih 30 godina, dečiji brakovi su i dalje uobičajeni u ruralnim krajevima i u najsiromašnijim zajednicama. U mnogim zajednicama brak se posmatra kao način materijalnog obezbeđivanja devojčica i žena koje nemaju sopstveni pristup proizvodnim resursima i koje žive u ekstremnom siromaštvu. Pored toga, siromaštvo može da bude razlog za udaju devojčica za strane državljane, što povećava rizik da postanu žrtve trgovine ženama. Sledеći razlog je **nedostatak ili nizak nivo obrazovanja** devojčica, odnosno, dečiji i rani brakovi češće se javljaju kod devojčica koje imaju malo ili nemaju uopšte formalno obrazovanje. Na primer, neke organizacije navode da obrazovanje lošeg kvaliteta, prenaratpanost škola, nekvalifikovani obrazovni kadar i rodno zasnovano nasilje povećavaju mogućnost da rani brakovi budu alternativa za mnoge devojčice.⁹ Nadalje, u mnogim zajednicama porodice su ohrabrene na sklapanje dečijih brakova, jer je to **prihvaćena kulturna praksa**¹⁰. Treba ukazati i da je odluka pojedinih roditelja da veoma rano udaju svoje čerke često zasnovana na stereotipima o seksualnosti i ulozi žene u društvu. U tim okolnostima, brak se posmatra kao način da se zaštite devojčice od seksualnog nasilja, kao način sprečavanja prebračnih veza i potencijalnog „obeschaščavanja“ porodice, kao i način da se „povrati čast“ u slučajevima seksualnog nasilja i slično¹¹. Rizik od dečijih, ranih i prisilnih brakova povećava se u toku **konflikta i humanitarnih kriza**, usled povećanog rizika od siromaštva i seksualnog nasilja nad devojčicama i ženama¹².

Dakle, praksa dečijih, ranih i prisilnih brakova zasnovana je na strukturnim nejednakostima i diskriminaciji, a posebno na rodnoj neravnopravnosti, uticaju rodnih stereotipa i predrasuda, nejednakoj raspodeli moći, kontroli ženskih tela i njihovih seksualnosti¹³. Ostali uzroci su siromaštvo, briga o bezbednosti i zaštiti devojčica, nedostatak obrazovanja koje je bezbedno, kvalitetno i pristupačno, kao i štetne društvene i religijske prakse¹⁴.

⁸ Preventing and Eliminating Child, Early and Forced Marriage, IV Factors contributing to child, early and forced marriage, UN OHCHR, www.ohchr.org/EN/HRBodies/IHRC/.../A-HRC-26-22_en.doc pristupljeno 17. januara 2016. godine

⁹ Ibid, citirano iz www.plan-uk.org/early-and-forced-marriage

¹⁰Na primer, prema podacima UNICEF studije iz 2013. godine u Nepalu, tri od pet glavnih razloga za dečije brakove bili su: društveni pritisak, kultura i „to je normalno – svи to rade“; Citirano u *Preventing and Eliminating Child, Early and Forced Marriage*, UN OHCHR

¹¹ Ibid.

¹²Ibid.

¹³Izveštaj sekretarijata Girls Not Brides Kancelariji Visokog komesara UN za ljudska prava <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ForcedMarriage/NGO/GirlsNotBridesSecretariat.pdf>, pristupljeno 22.januara 2016. godine

¹⁴ Ibid.

Države sa najvišom prevalencom dečijih brakova nalaze se u zapadnoj i subsaharskoj Africi, ali zbog veličine populacije pojedinih država, najveći broj devojčica koje su udate pre svoje 18. godine nalazi se u južnoj Aziji. Međutim, dečiji, rani i prisilni brakovi javljaju se i u drugim krajevima sveta, uključujući i prostor Balkana.

Tabela 1. Države sa najvišim brojem dečijih brakova¹⁵

	Država	% devojčica udatih pre 18
1.	Niger	75
2.	Čad	68
3.	Centralnoafrička Republika	68
4.	Bangladeš	66
5.	Gvineja	63
6.	Mozambik	56
7.	Mali	55
8.	Burkina Faso	52
9.	Južni Sudan	52
10.	Malavi	50

Uticaj na ostvarivanje ljudskih prava i posledice koje dečiji, rani i prisilni brakovi imaju na devojčice, veoma su ozbiljne i dalekosežne. U izveštaju *Prevencija i eliminacija dečijih, ranih i prisilnih brakova¹⁶* posledice su navedene detaljno, a najvažnije su da dečiji, rani i prisilni brakovi **uskraćuju, otežavaju ili onemogućavaju** devojčicama i ženama mnoga prava. One su često žrtve fizičkog, psihičkog, ekonomskog i seksualnog nasilja i neretko im je ograničena sloboda kretanja. Navedeno je i da neke od njih mogu da se nađu u položaju koji je sličan ropstvu, kao i da se u velikom broju slučajeva dečijih brakova pojavljuju najgore forme dečijeg rada¹⁷. Devojčice i žene koje se pobune protiv ovakvog položaja ili ako okolina smatra da su se pobunile, često su izložene zastrašujućim

¹⁵ICRW, *Child Marriage Facts and Figures*, <http://www.icrw.org/what-we-do/adolescents/child-marriage>, pristupljeno 21.januara 2016. godine

¹⁶ Preventing and Eliminating Child, Early and Forced Marriage, VI Human rights impact of child, early and forced marriage, UN OHCHR, www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/_/_A-HRC-26-22_en.doc, pristupljeno 17. januara 2016. godine

¹⁷ Ibid, citirano - Konvencija br. 182 Međunarodne organizacije rada (1999)

postupcima sa nesagledivim posledicama, uključujući zločine „iz časti“ i druge oblike nasilja. Pored toga, zbog ranih i čestih trudnoća devojčice i žene su izložene ozbiljnim zdravstvenim rizicima, uključujući i visoke stope mortaliteta i morbiditeta mlađih majki i dece¹⁸. Devojčice i žene koje su u dečijim, ranim i prisilnim brakovima često nisu osnažene da donese odluke, a često ni nemaju prave informacije o svom seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Zbog toga nisu u mogućnosti da odluče o broju i vremenu rađanja dece, kao ni o upotrebi kontracepcije, pa su u povećanom riziku od dobijanja seksualno prenosivih bolesti i HIV-a. Dečiji brakovi i rane trudnoće predstavljaju prepreku za devojčice i mlade žene u ostvarivanju prava na obrazovanje, zaposlenje i druge ekonomske mogućnosti. Devojčice i mlade žene uglavnom nemaju podršku za nastavak obrazovanja, često budu ispisane iz škole zbog trudnoće, a tretirane su kao odrasle žene bez obzira na to koliko imaju godina¹⁹.

- ❖ Dečiji, rani i prinudni brakovi predstavljaju oblike rodno zasnovane diskriminacije i kršenja ljudskih prava koja pogodaju devojčice i žene u ostvarivanju prava na zdravlje i zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, ravnopravnost, slobodu od diskriminacije, kao i na život slobodan od nasilja i eksploracije²⁰.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰Izveštaj sekretarijata Girls Not Brides Kancelariji Visokog komesara UN za ljudska prava, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ForcedMarriage/NGO/GirlsNotBridesSecretariat.pdf>, pristupljeno 22.januara 2016. godine

Pravni okvir

Brak i porodične odnose ubrajamo u tzv. privatnu sferu, u kojoj je mešanje države svedeno na minimum, ali imajući u vidu značaj braka i porodičnih odnosa u najširem smislu za svako društvo, oduvek su se određena pitanja iz ovog domena običajno i zakonski regulisala. Savremeno regulisanje ovih instituta može se najšire predstaviti kroz član 8. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda²¹ kojim je propisano, između ostalog, da svako ima pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. Javne vlasti se neće mešati u vršenje ovog prava, osima ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda i kriminala, zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i slobode drugih. Imajući to u vidu, jasno je da je sklapanje braka, zasnivanje porodice, kao i zaštita dece u tesnoj vezi sa ovim garantovanim pravom.

Međunarodni pravni okvir

Brojni su međunarodni dokumenti o ljudskim pravima kojima su određena pitanja u vezi sa brakom regulisana. Osnovno pravo u vezi sa brakom je garantovano pravo pojedinca da sklopi brak na osnovu svoje slobodne volje i punog pristanka. Ovo pravo je propisano Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima²², Međunarodnim Paktom o građanskim i političkim pravima²³, kao i Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima²⁴.

Dopunskom konvencijom o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu,²⁵ koja je kod nas ratifikovana²⁶ još 1958. godine, propisano²⁷ je da će sve potpisnice konvencije preduzeti sve potrebne mere da bi se postepeno i što je moguće pre postiglo potpuno ukidanje ili napuštanje nabrojanih ustanova i praksi, između ostalog svake ustanove ili prakse na osnovu koje je: 1) neka žena obećana ili udata uz naknadu u novcu ili naturi koja se daje njenim roditeljima, njenom tutoru, njenoj porodici ili nekom drugom licu ili grupi lica, a da pri tome ona nema pravo da odbije; 2) muž neke žene, njegova porodica ili član porodice imaju pravo da ženu ustupe nekom trećem licu, uz naplatu ili bez; 3) žena, nakon smrti svog muža, može biti predata u nalseđe drugom licu. Odredbama člana 2. ove konvencije države potpisnice se obavezuju da utvrde najniže godine starosti za brak, da podržavaju sklapanje braka u postupku koji omogućava

²¹ SE, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950)

²² Generalna skupština UN, 1948.godina, član 16. stav 2.

²³ Generalna skupština UN, 1966.godina, član 23. stav 3.

²⁴ Generalna skupština UN, 1966.godina, član 10. stav 1.

²⁵ Konferencija predstavnika UN, 1956. godina

²⁶ „Sl. list FNRJ-Međunarodni ugovori i drugi sporazumi“, br. 7/58

²⁷Ibid, član 1.stav 1. tačka c)

budućim supružnicima da slobodno izraze svoj pristanak na brak pred nadležnom civilnom ili verskom vlasti, kao i da podržavaju registrovanje brakova.

Nakon toga, Konvencijom o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i registrovanju brakova,²⁸ koju je naša država takođe ratifikovala,²⁹ odredbom člana 1. stav 1. propisano je da se nijedan brak ne može legalno zaključiti bez slobodnog i potpunog pristanka obe strane, a taj pristanak treba strane lično da daju pred organom nadležnim za sklapanje braka i pred svedocima.

Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)³⁰ obavezane su države potpisnice da obezbede ravnopravnost između žena i muškaraca u svim pravima, uključujući i pravo svakog muškarca i svake žene da slobodno bira sa kim će sklopiti brak, kao i da u brak uđe uz svoj sloboden i pun pristanak.

- ❖ Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, kao i Komitet za prava deteta istakli su značaj propisivanja dodatnih garancija sa ciljem zaštite prava svake osobe da slobodno sklopi brak, uključujući pluralne pravne sisteme u kojima je na snazi i običajno pravo³¹.

Iako se iz prethodno predstavljenih odredaba međunarodnih ugovora jasno može zaključiti da u međunarodnoj zajednici postoji saglasnost u vezi sa zaključivanjem braka – slobodnom voljom, uz pun pristanak obe strane koje su dovoljno zrele i odrasle da slobodno biraju i daju sloboden i pun pristanak, problem dečijih brakova i dalje postoji i prilično je raširen u pojedinim delovima sveta.

Zbog toga na međunarodnom nivou postoje različite inicijative, preporuke i izveštaji, urađene sa ciljem eliminacije dečijih brakova. U CEDAW konvenciji je propisano da **veridba i brak deteta neće imati pravno dejstvo**, a države se obavezuju da preduzmu sve neophodne mere, uključujući i zakonodavne, da propisujo minimalne godine za brak i da uvedu obaveznu zvaničnu registraciju brakova.³²

Konvencijom o pravima deteta³³ propisano je da je dete svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se prema nacionalnom zakonodavstvu punoletstvo ne stiče ranije. U mnogim pravnim sistemima, uključujući i pravni sistem Republike Srbije, punoletstvo se

²⁸Generalna skupština UN, 1962. godina

²⁹„Sl. list SFRJ-Međunarodni ugovori i drugi sporazumi“, br. 13/64

³⁰Generalna skupština UN, 1979.godina, čl. 3. i 16.

³¹ Preventing and Eliminating Child, Early and Forced Marriage,UN OHCHR, www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/.../A-HRC-26-22_en.doc, pristupljeno 17. januara 2016. godine

³²Član 16.stav 2. CEDAW

³³Član 1. Konvencije o pravima deteta, „Sl. list SFRJ-Međunarodni ugovori“, br. 15/90 i „Sl. list SRJ-Međunarodni ugovori“, br. 4/96 i 2/97

stiče sa 18 godina, ali postoje izuzeci kada dete može postati punoletno i pre 18. godine, koji često uključujuju razlog sklapanja braka. Međutim, Komitet za prava deteta ukazao je da su mnoge odredbe Konvencije o pravima deteta relevantne u vezi sa zabranom dečijih brakova, između ostalog odredbe kojima su proglašeni principi nediskriminacije i najboljeg interesa deteta, pravo na zaštitu od svih oblika nasilja, seksualnog iskorišćavanja, praksi koje su štetne po zdravlje i slično.

- ❖ Komitet za eliminaciju diskriminacije žena i za prava deteta zatražili su od država potpisnica da uklone izuzetke koji se odnose na minimum godina za sklapanje braka i da propisu ovu granicu na 18. godina za dečake i devojčice, sa ili bez roditeljskog pristanka³⁴.

Povodom prvog UN Međunarodnog dana devojčica, 11. oktobra 2012. godine, Komitet za prava deteta i Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, zajedno sa Specijalnim predstavnikom Generalnog sekretara UN za nasilje nad decom, UN radnom grupom koja se bavila diskriminacijom žena u zakonima i praksi, Specijalnim izvestiocem o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, Specijalnim izvestiocem o modernim oblicima ropstva, uzrocima i posledicama, Specijalnim izvestiocem o nasilju nad ženama i Specijalnim izvestiocem o trgovini ljudima, posebno ženama i decom, izdali su **zajedničko saopštenje**³⁵ pod nazivom *Prisilni brakovi, realnost slična ropstvu u svakom regionu sveta:*

Danas, na prvi UN Međunarodni dan devojčica, pozivamo države da povećaju granicu za stupanje u brak na 18 godina za dečake i devojčice, bez izuzetka, kao i da usvoje hitne mere za prevenciju dečijih brakova. Kao i drugi oblici ropstva, prisilni rani brakovi treba da budu zabranjeni krivičnim zakonodavstvom. Oni ne mogu biti pravdani tradicijom, kulturom, religijskim ili ekonomskim razlozima.

Sve ove aktivnosti Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena, Komiteta za prava deteta i drugih komiteta osnovanih na osnovu posebnih konvencija, kao i specijalnih izvestilaca i drugih relevantnih aktera, dovele su do zahteva Saveta za ljudska prava Generalne skupštine Ujedinjenih nacija³⁶ koji je upućen Kancelariji Visokog komesara UN za ljudska

³⁴Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 21 (1994) o ravnopravnosti u braku i porodičnim odnosima.

³⁵Prvi UN Međunarodni dan devojčica, Zajedničko saopštenje grupe UN eksperata za ljudska prava, *Prisilni dečiji brakovi, realnost slična ropstvu u svakom regionu sveta*, <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?LangID=E&NewsID=12646>, pristupljeno 23.januara 2016. godine

³⁶ A/HRC/24/L.34/Rev.1 od 25. septembra 2013. godine

prava da podnese izveštaj o prevenciji i eliminaciji dečijih, ranih i prisilnih brakova sa ciljem organizovanja panel diskusije na ovu temu, u okviru 26. sednice Saveta za ljudska prava. Visoki komesar UN za ljudska prava dostavio je izveštaj *Prevencija i eliminacija dečijih, ranih i prisilnih brakova*. Na osnovu toga je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Rezoluciju 68/148 – Dečiji, rani i prisilni brakovi³⁷ i odlučila da ovo pitanje stavi na svoju sledeću sednicu, u okviru teme *Promocija i zaštita dečijih prava*.

Pravni okvir u Republici Srbiji

Brak i porodični odnosi regulisani su Ustavom i zakonima u Republici Srbiji, kao i prava i položaj deteta. U ovoj publikaciji biće predstavljene samo najvažnije odredbe koje su relevantne za pitanje dečijih, ranih i prisilnih brakova. Ustavom Republike Srbije³⁸ najpre je propisano³⁹ da država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti. Propisano je da svako ima pravo da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, da se brak zaključuje na osnovu slobodno datog pristanka muškarca i žene pred državnim organom, da se vanbračna zajednica izjednačava sa brakom, u skladu sa zakonom⁴⁰, kao i da svako ima pravo da slobodno odluči o radjanju dece⁴¹. Roditelji imaju pravo i dužnost da izdržavaju, vaspitavaju i obrazuju svoju decu i u tome su ravnopravni⁴².

Kao što je prethodno navedeno, u savremenim društвима ne postoji konsensus u vezi sa definicijom deteta, kao ni o tome kada deca postaju odrasle osobe. Ta pitanja su povezana sa stepenom razvoja društva, kulturom, ekonomskim faktorima, uslovima života i slično, pri čemu su različita u različitim društвима, kao i u istim društвима u različitim vremenskim periodima. Ipak, u najvećem broju savremenih pravnih sistema osoba gubi status deteta kada napuni 18 godina, odnosno, kada postane punoletna, iako ima država u kojima se punoletstvo stиче ranije ili kasnije (npr. Alžir - 19, Japan -20, Kuba - 16, Saudijska Arabija - 15).

Prema Ustavu Republike Srbije, punoletstvo se stичe sa navršenih 18 godina⁴³. Po pitanju prava deteta, u Ustavu postoji poseban deo pod nazivom *Prava deteta*, a propisano je da deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti⁴⁴, kao i da su zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja⁴⁵. Deca mlađa od 15 godina ne mogu biti zaposlena, a ako su mlađa

³⁷ A/RES/68/148 od 30. januara 2014. godine

³⁸ „Sl. glasnik RS”, br. 98/2006

³⁹ Član 15. Ustava RS

⁴⁰ Član 62. Ustava RS

⁴¹ Član 63. Ustava RS

⁴² Član 65.stav 1. Ustava RS

⁴³ Član 37.stav. 2. Ustava RS

⁴⁴ Član 64.stav 1. Ustava RS

⁴⁵ Član 64.stav 3. Ustava RS

od 18 godina ne mogu da rade na poslovima štetnim po njihovo zdravlje ili moral⁴⁶. Važno je ukazati i da je Ustavom propisano da svako ima pravo na obrazovanje, kao i da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno⁴⁷, kao i da svako ima pravo na zaštitu fizičkog i psihičkog zdravlja, a deca ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način⁴⁸.

Najvažniji zakon kojim su regulisana pitanja braka i porodičnih odnosa, kao i prava deteta u Republici Srbiji jeste Porodični zakon⁴⁹. Koncept prava deteta relativno je nov u našem zakonodavstvu i još uvek se razvija prateći savremene međunarodne standarde u toj oblasti. U Porodičnom zakonu je prvi put posebno uređen korpus prava deteta pod roditeljskim staranjem, pri čemu su prava deteta utvrđena kao posebna i samostalna lična prava deteta, što predstavlja veliku novinu u našem zakonodavstvu.

Porodičnim zakonom je propisano da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta, da država ima obavezu da preduzima sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja i svake vrste eksploracije, kao i da država ima obavezu da poštuje, štiti i unapređuje prava deteta⁵⁰. Nadalje, dete ima pravo na obezbeđenje najboljih mogućih životnih i zdravstvenih uslova za svoj pravilan i potpun razvoj⁵¹ i ima, između ostalog, pravo na obrazovanje u skladu sa svojim sposobnostima, željama i sklonostima⁵². Treba imati u vidu da je roditeljsko pravo izvedeno iz dužnosti roditelja i postoji samo u meri koja je potrebna za zaštitu ličnosti, prava i interesa deteta⁵³, da roditelji imaju pravo i dužnost da se staraju o detetu, a da staranje o detetu obuhvata čuvanje, podizanje, vaspitanje, obrazovanje, zastupanje, izdržavanje, kao i upravljanje i raspolaganje imovinom deteta⁵⁴. Roditeljsko pravo, između ostalog, prestaje kad dete navrši 18 godina ili kada dete stekne potpunu poslovnu sposobnost pre punoletstva⁵⁵.

Propisano je da je brak zakonom uređena zajednica muškarca i žene, da se može sklopiti samo na osnovu slobodnog pristanka budućih supružnika, kao i da su supružnici ravnopravni⁵⁶. Vanbračna zajednica je definisana kao trajnija zajednica života žene i muškarca između kojih nema bračnih smetnji⁵⁷. Za razliku od Ustava Republike Srbije u

⁴⁶Član 66.stav 4. Ustava RS

⁴⁷Član 71. st. 1. i 2. Ustava RS

⁴⁸Član 68. st. 1. i 2.

⁴⁹ „Sl. glasnik RS”, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015

⁵⁰Član 6.st. 1-3. PZ

⁵¹Član 62.stav 1. PZ

⁵²Član 63.stav 1. PZ

⁵³Član 67. PZ

⁵⁴Član 68. st. 1. i 2. PZ

⁵⁵Član 84.stav 1. tač. 1. i 2. PZ

⁵⁶Član 3. PZ

⁵⁷Član 4. PZ

kome je propisano da svako slobodno odlučuje o rađanju, u Porodičnom zakonu je propisano da žena slobodno odlučuje o rađanju⁵⁸.

Brak ne može sklopiti lice koje nije navršilo 18 godina, ali sud može, iz opravdanih razloga, dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16 godina života, a dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku⁵⁹. Minimalne godine propisane za sklapanje braka povezane su sa sticanjem pune poslovne sposobnosti, koja se u našem sistemu stiče sa 18 godina. To znači da je maloletstvo smetnja za sklapanje braka. Potpuna poslovna sposobnost stiče se punoletstvom i sklapanjem braka pre punoletstva uz dozvolu suda, a sud može da dozvoli sticanje pune poslovne sposobnosti maloletnom licu koje je navršilo 16 godina, a postalo je roditelj i dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za samostalno staranje o sopstvenoj ličnosti, pravima i interesima⁶⁰.

Davanje dozvole za stupanje u brak je poseban vanparnični postupak, detaljno regulisan odredbama Zakona o vanparničnom postupku⁶¹. Postupak se pokreće predlogom lica koje ne ispunjava zakonom propisani uslov za zaključenje punovažnog braka, a kad ni jedno od lica koja žele da zaključe brak ne ispunjava propisani uslov, postupak se pokreće njihovim zajedničkim predlogom.

Kad je predlog podnело maloletno lice, sud će na pogodan način ispitati sve okolnosti koje su od značaja za utvrđenje da li postoji slobodna volja i želja maloletnika da zaključi brak, kao i da li je maloletna osoba dospjela telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku. Sud će pribaviti mišljenje zdravstvene ustanove, ostvarice odgovarajuću saradnju sa organom starateljstva, saslušaće podnosioca predloga, njegove roditelje ili staratelja, lice sa kojim maloletnik namerava da zaključi brak, a po potrebi može da izvede i druge dokaze i pribavi druge podatke. Sud će, po pravilu, saslušati maloletnika bez prisustva ostalih učesnika. Sud je dužan da ispita i lična svojstva, imovno stanje i druge bitne okolnosti koje se odnose na lice sa kojim maloletnik želi da zaključi brak. Interesantno je napomenuti da kod nas, za razliku od mnogih pravnih sistema u kojima je moguće tražiti dozvolu za sklapanje braka pre punoletstva, nije potrebna saglasnost roditelja maloletne osobe koja želi da zaključi brak.

S obzirom da po našem zakonodavstvu nije moguće sklopiti brak sa maloletnom osobom, izuzev sa osobom koja je napunila 16 godina ali samo uz dozvolu suda, zakonodavac je propisao u krivičnom zakonodavstvu⁶² **krivično delo vanbračna zajednica sa**

⁵⁸Član 5. PZ

⁵⁹Član 23. st. 1. i 2. PZ

⁶⁰Član 11. st. 2. i 3. PZ

⁶¹ „Sl. glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015 i 106/2015 – dr. zakon, cl. 79-86.

⁶² Krivični zakonik, „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014

maloletnikom⁶³. Naime, Krivičnim zakonom je propisano da će se punoletno lice koje živi u vanbračnoj zajednici sa maloletnikom, kazniti zatvorom do tri godine. Ovom kaznom kazniće se i roditelj, usvojilac ili staralac koji maloletniku omogući da živi u vanbračnoj zajednici sa punoletnim licem ili ga na to navede, pri čemu će se učinilac kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina, ukoliko je delo učinjeno iz koristoljublja. Na kraju, propisano je da se gonjenje neće preduzeti ako se brak zaključi, odnosno, da će se obustaviti ukoliko je preduzeto.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku⁶⁴, u 2014. godini ukupno je prijavljeno 108 punoletnih lica u 2014. godini za krivično delo vanbračna zajednica sa maloletnikom. U toku 2014. godine, 77 osoba je osuđeno za ovo krivično delo i to 13 na kaznu zatvora, pet na novčanu kaznu, 56 na uslovnu osudu, jedna osoba na rad u javnom interesu i dvema osobama izrečena je sudska opomena.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je pravni okvir u Republici Srbiji relativno dobar i usklađen sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Sklapanje braka je regulisano u skladu sa konvencijama, osim što još uvek nije postupljeno u skladu sa preporukama komiteta po pitanju izuzetka za sklapanje braka osoba između 16 i 18 godina, koji se u Srbiji može sklopiti uz dozvolu suda. Garantovan je čitav korpus dečjih prava, a roditeljska prava su definisana, odnosno, izvedena iz roditeljske dužnosti i postoje samo u meri koja je potrebna za zaštitu ličnosti, prava i interesa deteta. Vanbračna zajednica sa maloletnikom je krivično delo zabranjeno krivičnim zakonodavstvom.

Uprkos relativno dobrom i usklađenom zakonskom pravnom okviru, problem dečjih, ranih i prisilnih brakova u Republici Srbiji postoji.

Komitet za prava deteta u svojim **Zaključnim zapažanjima za Republiku Srbiju**⁶⁵ povodom Inicijalnog izveštaja o primeni Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji/SCG/SRJ za period od 1992-2005. godine, izrazio je duboku zabrinutost zbog negativnih stavova i predrasuda koje su prisutne u široj javnosti, kao i zbog generalno lošeg položaja dece iz nacionalnih manjina, posebno romske dece. Komitet je dao Srbiji nekoliko preporuka koje se odnose na poboljšanje položaja romske dece, između ostalog i da hitno i izričito:

Podigne svest romskih zajednica o vrednosti ženske dece, o pravu devojčica na pristup obrazovanju bez diskriminacije i o pravu devojčica na zaštitu od ranog braka i njegovih štetnih posledica.

⁶³ Član 190 KZ RS

⁶⁴ Republički zavod za statistiku, Pravosuđe, Punoletni učinoci krivičnih dela u Republici Srbiji u 2014.godini, http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/80/71/SK12_192_srb-punoletni-2014.pdf, pristupljeno 27. januara 2016. godine

⁶⁵ Komitet za prava deteta, CRC/C/SRB/CO/1, *Zaključna zapažanja za Republiku Srbiju* (2008),

http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/konvencije/eng_zaključna_zapazanja_crc.pdf, pristupljeno 22. januara 2016. godine

U Drugom i trećem periodičnom izveštaju o primeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁶⁶, koji je Republika Srbija podnela Komitetu za eliminaciju diskriminacije žena u novembru 2010. godine, navedeno je:

Među pripadnicima romske nacionane manjine još uvek je prisutan običaj da roditelji ugovaraju brak za svoju maloletnu decu. U ovim slučajevima ne možemo smatrati da nevesta u brak ulazi slobodnom voljom, jer se radi o ugovorenom braku između najčešće roditelja budućih supružnika, a dešava se da se brak ugovara u ranom kalendarskom uzrastu dece⁶⁷.

Nakon podnošenja ovog izveštaja o sprovođenju CEDAW konvencije, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena postavio je Republici Srbiji dodatna pitanja u vezi sa izveštajem, a jedno od pitanja odnosilo se na rane brakove. Komitet je zatražio informacije o načinu na koji se osigurava zakonska minimalna starosna granica za brak od 18 godina, kao i detaljne informacije o preduzetim merama za podizanje svesti širom zemlje o negativnim efektima ranog braka na uživanje ljudskih prava žena, naročito prava na obrazovanje i zdravlje.

Odgovore na dodatna pitanja komiteta Srbija dala je u julu 2012. godine, u **Dopuni drugog i trećeg periodičnog izveštaja** o primeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁶⁸, ali odgovor na pitanje o ugovorenim brakovima, iako iscrpan, nije zapravo dao objašnjenje na postavljeno pitanje Komiteta. Naime, u odgovoru Republike Srbije naveden je pravni okvir kojim je ovo pitanje regulisano, tako što su citirane odredbe Porodičnog zakona i Krivičnog zakonika, a ostatak odgovora odnosio se na različite programe i projekte koji su urađeni sa ciljem poboljšanja položaja Roma u Srbiji. Ono što iz odgovora može da se zaključi jeste da država nije preduzela nikakve specifične mere kojima bi se uticalo napodizanje svesti o negativnim efektima ranog braka na uživanje ljudskih prava devojčica i žena.

Zbog toga je Komitet za eliminaciju diskriminacije žena u Zaključnim zapažanjima o Drugom i trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije⁶⁹ o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena **izrazio zabrinutost zbog neostvarenog napretka na sprečavanju ranih i prinudnih (ugovorenih) brakova među romskom**

⁶⁶ Kancelarija za ljudska i manjinska prava Republike Srbije, *Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* (2010), <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/vu/ljudska-prava/konvencije/57-konvencija-o-eliminisanju-svih-oblika-diskriminacije-zena/71-drugi-treci-izvestaj-primene-konvencije-prevencije-diskriminacije-zena>, pristupljeno 22. januara 2016. godine

⁶⁷ Ibid. Tačka 71.

⁶⁸ Kancelarija za ljudska i manjinska prava Republike Srbije, *Dopuna drugog i trećeg periodičnog izveštaja o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* (2012), http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/konvencije/odgovori_na_pitanja_komiteta_srb.pdf, pristupljeno 22. januara 2016. godine

⁶⁹ Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, CEDAW/C/SRB/CO/2-3, *Zaključna zapažanja za Republiku Srbiju* (2013), http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/izvestaji_Uprave/Cedaw_zakljucna_zapazjanja_2013_srp.pdf, pristupljeno 22. januara 2016. godine

populacijom i drugim manjinskim grupama, kao i zbog izmena Krivičnog zakonika kojima su ukinuta krivična dela zaključivanje ništavog braka i omogućavanje sklapanja protivzakonitog braka. Komitet zahteva od Republike Srbije da:

Preduzme sve neophodne mere da primeni Akcioni plan (2010-2015) za primenu

Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti sa ciljem da se spreče prevremen i prisilni (ugovoren) brakovi među manjinskim grupama, posebno Romima, kao i da poveća svest ovih zajednica i socijalnih radnika o negativnim efektima prevremenog stupanja u brak na zdravlje i obrazovanje žena. Pored toga, preporučeno je da država preispita Krivični zakonik kako bi obezbedila zabranu i odgovarajuće sankcionisanje zaključivanja ništavog braka i omogućavanje sklapanja protivzakonitog braka.

Važnost prepoznavanja problema i adekvatnog reagovanja

Problem dečijih, ranih i prisilnih brakova postoji u celom svetu, s tim što je u pojedinim regionima, kulturama i/ili zajednicama više rasprostranjen nego u drugim. Međunarodna zajednica je prepoznala važnost ovog problema, posebno zbog posledica koje ima na živote miliona devojčica i žena širom sveta. Zbog toga su dečiji, rani i prisilni brakovi regulisani u nizu međunarodnih dokumenata, direktno ili indirektno, a komiteti Ujedinjenih nacija osnovani u skladu sa konvencijama, posebno Komitet za eliminaciju diskriminacije žena i Komitet za prava deteta, poslednjih godina mnogo pažnje posvećuju ovom problemu.

Što se tiče Republike Srbije već je konstatovano da je potpisala i ratifikovala sve najvažnije međunarodne ugovore, a nacionalni zakonodavni okvir koji se odnosi na ovu problematiku relativno je dobar, iako uvek ima mogućnosti za poboljšanje. Međutim, u Republici Srbiji postoji problem dečijih, ranih i prisilnih brakova, koji je više prisutan u nekim manjinskim zajednicama, posebno u romskoj. Imajući u vidu činjenicu da pravni sistem Republike Srbije ima mehanizme za reagovanje u ovakvim slučajevima, koji uključuju centre za socijalni rad, obrazovni sistem, policiju i druge državne službe, potrebno je ispitati iz kojih razloga su dečiji, rani i prisilni brakovi još uvek prisutni kod nas.

Može se konstatovati da se postojeći zakonski okvir ne primenjuje u određenim slučajevima, odnosno, da se ne primenjuje adekvatno. Problem ranih brakova uglavnom se percipira kao problem romske populacije, nije visoko na državnoj i društvenoj agendi, a u situaciji ekonomске krize nema posebno namenjenih sredstava za rešavanje ovog problema. Pored toga, postoji i suštinsko nerazumevanje problema kod zaposlenih u javnim institucijama koje su nadležne, uključujući socijalne radnike, zaposlene u

obrazovanju, policiji i druge, a nisu organizovane posebne obuke za profesionalce za prevazilaženje stereotipa i predrasuda o ovom problemu. Takođe, nedostaje međusektorska saradnja i holistički sveobuhvatni pristup eliminisanju ranih brakova. Iako rani brakovi imaju korene u nekim tradicionalnim praksama, a u pojedinim zajednicama su veoma ubičajeni i rašireni, oni su zasnovani na patrijarhalnim društvenim odnosima, predstavljaju ozbiljno kršenje prava deteta i rodno zasnovanu diskriminaciju i ne bi trebalo da opstaju u modernim društvima. U Srbiji nisu rađena sveobuhvatna istraživanja o ranim brakovima, ali činjenica je da društvo ovu pojavu toleriše, da je pripisuje romskoj zajednici i ne prepoznae u dovoljnoj meri njenu štetnost. Iz predstavljenog pravnog okvira evidentno je da će se ređe dešavati pokušaji sklapanja zvaničnog braka, imajući u vidu uslove koji su propisani. To znači da je većina ovih zajednica vanbračna, a s obzirom da je propisano krivično delo vanbračna zajednica sa maloletnim licem, može se pretpostaviti da će partneri u ovakvoj zajednici, odnosno, bar punoletni partner, izbegavati kontakte sa državnim organima i institucijama. Međutim, to ne znači da nadležni držvni organi nemaju načina da saznaju, odnosno, da ne znaju za postojanje ranih brakova. Pri tome, treba imati u vidu da je škola jedna od najvažnijih karika u ovom lancu i da je važno da stručna služba u školi bude upoznata sa ličnim i porodičnim prilikama svakog deteta. S obzirom da je sklapanju ranih brakova ubičajeno prethodi napuštanje obrazovanja i da su time nesrazmerno pogodjene romske devojčice, trebalo bi da zaposleni u obrazovnim institucijama budu dovoljno obučeni i senzitivni da problem prepoznau na samom početku, te da u slučaju kada devojčica prestane da dolazi u školu ispitaju razloge za napuštanje obrazovanja, da ostvare kontakt sa roditeljima/starateljima, kao i da bez odlaganja obaveste organ starateljstva i da zajedno sa njima reaguju u skladu sa propisanim procedurama i zakonima. Uvažavajući činjenicu da srednjoškolsko obrazovanje u Srbiji nije obavezno, zaposleni u srednjim školama, takođe, treba da budu informisani o ranim brakovima, te da pokrenu mehanizme zaštite koji im stoje na raspolaganju, u cilju zaštite najboljeg interesa deteta. Pored toga, obrazovni sistem bi trebalo učini pristupačnijim za decu iz diskriminisanih grupa, a potrebne su i posebne mere za devojčice na svim nivoima obrazovanja. Centri za socijalni rad su veoma važna karika u prevenciji ranih brakova, zbog čega treba raditi sa zaposlenima kako bi se osigurala reakcija sistema socijalne zaštite u svakom pojedinačnom slučaju. Posebno treba senzibilisati zaposlene za situacije kada se maloletna žena obrati centru, u pokušaju da ostvari neko pravo ili u želji da izađe iz ranog braka, da sprovedu mere adekvatne podrške i uzmu u obzir kompletну situaciju u kojoj se mlada žena nalazi, odnosno, da ne postavljaju dodatne prepreke pred nju. Slično je i sa sistemom zdravstvene zaštite, koji treba da bude osnažen da prepozna ovaj problem, kao i da ima proceduru za reagovanje. U svakom slučaju, potrebna je združena reakcija i

podrška svih relevantnih sistema, kako bi se ovaj problem prevazišao. Pri tome, važno je koristiti resurse romske zajednice, što znači da je neophodno uključiti romske nevladine organizacije koje mogu da budu posrednici između romske zajednice i institucija sistema, posebno organizacije koje se bave pravima žena i rodnom ravnopravnošću. Prilikom planiranja mera za prevenciju ranih brakova, kao i mera podrške ženama koje su rano udate, treba mobilisati sve društvene resurse kako bi se zajedničkim delovanjem došlo do bržeg i zadovoljavajućeg rezultata.

*Kosana Beker, doktorantkinja ACIMSI, Centar za rodne studije,
Univerzitet u Novom Sadu*

(PRE)RANI BRAKOVI U ROMSKOJ ZAJEDNICI

Postavljanje problema- tradicija ili ...?

Već je rečeno da fenomen ranih brakova, ugovorenih ili dečijih brakova nije novina. Novina je prepoznavanje ovog problema od strane donatora i šire društvene zajednice. Sledeći korak je delovanje.

Rani brakovi prema tradiciji, obično uključuju mlade neveste i mladoženje, koji razmenjuju robu ili novac kao deo rituala darivanja putem miraza a koji je predstavljen kao cena mlade tj. neveste. Ova praksa doprinosi zbumjenosti o tome što je od toga slučaj trgovine ljudima, a što nije. Međunarodno priznata definicija trgovine ljudima može ponekad značiti da romske kulturne prakse budu pogrešno interpretirane kao slučajevi trgovine ljudima. Ovo bi značilo da se sistem miraza označava kao "prodaja mlade". Iako postoje slučajevi zloupotrebe ugovorenih brakova, većina Roma koji poštuju tradicionalni običaj smatraju ovu praksu kao dragocen deo sopstvenog kulturnog nasleđa isprepleten sa glavnim vrednostima romskog identiteta i dostojanstva kao grupe. Jasno je da se u ovom slučaju mora praviti razlika između autentičnih tradicija i onih koje su postale eksplorativne. Studija Svetske banke uz učešće Centra za ekonomske i društvene studije (CESS) je ustanovila vezu između trgovine radi prostitucije i ranih brakova⁷⁰. U skladu sa ovom studijom, "*nije neobično za devojčicu da ima dve bebe u dobi od 15 godina. Rani brakovi se ne prijavljuju, jer su nezakoniti i deca ovih mlađih parova se vrlo retko prijavljuju u maticne knjige rođenih što ih čini podložnim trgovini ljudima i nezakonitom usvajanju*"⁷¹.

Rodna dimenzija takođe treba da bude uzeta u obzir kada se raspravlja o ranim brakovima. Prema dugogodišnjem iskustvu romskih ženskih organizacija romske žene doživljavaju višestruku diskriminaciju - zato što su siromašne, zato što su pripadnice manjinske društvene grupe i zato što su žene, a diskriminacija dolazi od strane institucija, šire društvene javnosti, ali se neretko javlja i unutar lokalne romske zajednice i napokon unutar same romske porodice. Stupanje u rane brakove različito utiče na devojčice i dečake. Podaci sa terena govore da je broj devojčica u ugovorenim ili dečijim brakovima znatno veći od broja dečaka, što ovom problemu daje jaku rodnu dimenziju. Devojčica koja je stupila u brak pre fizičke i reproduktivne zrelosti izloženija je zdravstvenim problemima, koji mogu imati dugoročne posledice tokom života, ali je izloženija i nasilju u porodici i seksualnom zlostavljanju, kao i preteranom fizičkom radu i naporu. Napuštanje obrazovanja, najčešće trajno, zbog rane udaje, jedno je od najtežih kršenja prava dece i prava žena a direktna je posledica stupanja u rane brakove. Praćenje tzv. fenomena *drop-out* tj. *ispadanja* romske dece iz obrazovnog sistema, jasno ukazuje na rodnu dimenziju ovog problema.

⁷⁰ OSCE ODIHR CPRSI, "Trgovina decom u romskim i egipatskim zajednicama" (2003), www.osce.org/odihr/documents

⁷¹ Isto

Stari-novi problem podataka o romskoj zajednici

Popis stanovništva u Republici Srbiji (2011) nije doneo tačan broj pripadnika romske nacionalne manjine. Naime, broj od 147 604 popisanih lica koji su se izjasnili kao pripadnici romske nacionalne manjine (iako veći od prethodnog Popisa 2002. godine kada se kao pripadnik romske nacionalne manjine izjasnilo 108 193 lica) ne odgovara stvarnom stanju. U prilog ovoj tezi ide izveštaj o radu romskih zdravstvenih medijatorki Ministarstva zdravlja koje su tokom rada u romskim naseljima od 2008. godine prikupile podatke o 140 408 Roma i Romkinja (žena 45.474, muškaraca 42.339 i 50.754 dece) u 59 jedinica lokalne samouprave u kojima one rade (od ukupno 161⁷²), dok se procenjuje da u Srbiji u 120 jedinica lokalne samouprave postoje romska naselja sa više od 15 kuća, odnosno 100 stanovnika. Mnoge međunarodne organizacije, Delegacija Evropske unije u Srbiji, civilno društvo, ali i zvaničnici nacionalnih institucija mišljenja su da podaci dobijeni poslednjim Popisom 2011. godine i dalje ne odslikavaju pravu veličinu ove zajednice. Kancelarija za ljudska i manjinska prava je uz podršku projektnog tima Misije OEBS u Srbiji tokom 2013. godine distribuirala kratak upitnik lokalnim samoupravama i na taj način prikupila i informacije o procenjenom broju Roma. Prema njihovim procenama broj Roma u Republici Srbiji iznosi 279.338⁷³, gotovo duplo više od zvaničnog Popisa 2011. Pored neprekidnih oscilacija u broju pripadnika i pripadnica ove zajednice, Popis iz 2011. godine ukazuje na disbalans između broja deklarisanih Roma i Romkinja i broja onih koji su izjavili da im je maternji jezik romski. Sa jedne strane prepoznajemo više puta pomenuti strah od javnog deklarisanja, dok istovremeno uočavamo jasno izraženu potrebu romske zajednice za prihvatanjem i integracijom u većinsko društvo. Tradiocionalno romske porodice su vanbračne. Podaci iz poslednjeg Popisa (2011)⁷⁴ govore da je u romskoj populaciji starijoj od 14 godina 43,9% nije sklapalo zakoniti brak (zbog izrazito mlade starosne strukture), a gotovo isto toliko je u braku (43,1%). Brakovi u najmlađoj starosnoj kategoriji, ispod 14 godina života čine 1,8%, a u okviru njih devojčice ispod 14 godina čine čak 72,2%. Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji 2014 i Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014 - MICS 5⁷⁵ podaci govore o **43% mlađih žena starosti 15-19 godina iz romskih naselja koje su trenutno udate**, ali taj pokazatelj raste na **52%** kod žena iz najsiromašnijih domaćinstava i sa osnovnim obrazovanjem, a 17%

⁷² Broj jedinica lokalne samouprave bez JLS sa Kosova i Metohije.

⁷³ Kancelarija je uz podršku projektnog tima Misije OEBS, distribuirala kratak upitnik lokalnim samoupravama i na taj način prikupila informacije. Osnovna svrha kratkog upitnika jeste da se započe proces saradnje između Kancelarije i lokalnih samouprava, u procesu praćenja i izveštavanja o inkluziji Roma, kroz pružanje minimalne količine informacija koje bi trebalo da su dostupne lokalnim samoupravama. Spremnost lokalnih samouprava da na ovaj zahtev odgovore jeste indikator mogućnosti/izazova sa kojima će se Kancelarija suočiti u prikupljanju dostavilo 155 opština u Republici Srbiji.

⁷⁴ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova, http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162

⁷⁵ MICS (Multiple Indicator Cluster Survey) Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji 2014 i Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014 (MICS 5) Republički zavod za statistiku i UNICEF, 2014, http://www.unicef.org-serbia/Srbija_2014_MICS_Rezime.pdf, pristupljeno 25.10.2015.

devojaka i žena se udalo pre navršene 15. godine, dok se 57% udalo pre navršene 18. godine starosti. Ovi podaci pokazuju da je rano sklapanje braka praksa koja uglavnom utiče na devojke iz romskih naselja, dok je ova pojava zanemariva u opštoj populaciji. I pored toga što je uzorak mali da bismo detaljnije analizirali, jasna je veza između ranog braka i devojaka u romskim naseljima.

Tabela 1. Stupanje u brak pre 15te godine života, Srbija i romska naselja, 2014

	Srbija	Romska naselja
% žena 15-49 udatih pre 15	0.8	16.9
% devojaka 15-17 udatih pre 15	0.2	15.2
Broj žena 15-49	4713	2081
Broj devojaka 15-17	292	211

Izvor: "Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)"

Istraživanje o uslugama za žrtve različitih oblika rodno zasnovanog nasilja (uključujući prinudne brakove) u državnom i civilnom sektoru (Branković, 2012⁷⁶) otkrilo je da su pomoć i podršku Romkinjama i drugim devojčicama i ženama iz manjinskih grupa, koje su žrtve prinudnih i ugovorenih brakova, pružale samo ženske organizacije civilnog društva širom Srbije. Međutim, regovanje jednog od centara za socijalni rad ohrabruje. Centar za socijani rad iz Bajine Bašte je realizovao projekat koji je imao za cilj sprečavanje ugovorenih brakova maloletnika u seoskim područjima u okolini ovog grada, a organizovana je sveobuhvatna kampanja podizanja svesti na lokalnom nivou. U projekat nisu bile uključene romske zajednice, zato što opština ima vrlo mali broj Roma, ali je direktorka ovog Centra potvrdila da nezvanični ugovoreni brakovi maloletnika od 14 do 16 godina jesu duboko ukorenjeni u običajnim i tradicionalnim praksama seoskih područja ovog dela Srbije – tako da ovi običaji ne treba da budu pripisivani samo romskim zajednicama.

Jasno je da do sada pitanje ranih brakova i ranog rađanja nije nailazilo na poseban interes institucija, bilo zdravstvenih bilo socijalnih. Podataka o rasprostranjenosti ove pojave zapravo nema, jer sveobuhvatno istraživanje koje bi obuvatilo reprezentativan uzorak nije sprovedeno. Iskustva romskih ženskih organizacija svedoče o velikom otporu romske zajednice u vezi sa ovom temom. Sa jedne strane ova se pojava čvrsto veže uz tradiciju i kulturu, a sa druge nalazimo nezainteresovanu javnost, ali i često vrlo neprilagođen pristup institucija ovoj temi, što dovodi do još većeg otpora i zatvaranja romske zajednice. Iako pojava ranih, maloletničkih, a neretko i ugovorenih brakova nije karakteristična samo za romsku zajednicu, ovu pojavu nalazimo i kod Vlaha

⁷⁶ Branković B., Mapiranje kapaciteta specijalizovanih organizacija, za podršku žrtvama rodno zasnovanog nasilja: Prvi korak ka uspostavljanju jedinstvene nacionalne SOS linije, <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/VestIzBudućnosti.pdf>

severoistočne Srbije, zatim na jugu Srbije takođe, najčešće se govori o ranim brakovima među Romima.

*“.....ma bila sam jako mlada,
ustvari još uvek dete, danas sam
se sa lutkama igrala, a već sutra
sam držala pravu bebu u
rukama... tako je to bilo...”*

Senada (47. godina)

Mnoge aktivistkinje romskog ženskog pokreta smatraju tradiciju ranog (često ugovorenog) a najčešće maloletnog braka za devojčicu - jednom od najčvršće držanih tradiocionalnih praksi u romskoj porodica, u čijem očuavnu učestvuje cela romska zajednica, bez obzira u kom delu sveta živi.

Uzroci su različite prirode i generalno ih možemo svrstati u:

- društveno-ekonomске – potreba porodice za novom i mladom radnom snagom
- zdravstveno-kulturne –nerazvijenost komunikacija, kulturna pasivnost, čuvanje nacionalnog identiteta, sprečavanje trudnoće izvan braka.

Posledice ranih brakova možemo sagledati sa više strana. S obzirom da je u najmanje 70% slučajeva maloletničkih brakova, upravo devojka ona koja maloletna stupa u brak, s pravom možemo govoriti o prekršenim pravima deteta i pravu žena na izbor partnera.

Posledice na živote Romkinja

Obrazovanje

Uzročno-posledična veza između rane udaje i prekinutog školovanja je jasna i očigledna. Sa stupanjem u brak devojčica, gotovo po pravilu, trajno odustaje od obrazovanja. Položaj žena u romskoj porodici (kao i ostalim patrijarhalnim porodicama) jasno je označen ulogom domaćice, majke i supruge. Priprema za ovu ulogu počinje u ranom detinjstvu, što se ne razlikuje puno od shvatanja uloge žene kod većinskog dela društva u našem region. Međutim, romske devojčice često su preopterećene kućnim poslovima, čuvanjem najmlađih i najstarijih u porodici, najčešće izostaju sa nastave (između 12 i 14 godine života) i nemaju podršku kod kuće za učenje i savladavanje gradiva. Sa druge strane, neprijateljsko i nepodržavajuće okruženje u samoj školi često doprinosi odluci devojčice da se pomiri sa nametnutom sudbinom.

Posledice ovoga beleži i *Popis stanovništva iz 2011.* godine. Prikupljeni podaci (iako se smatra da je broj popisanih Roma i Romkinja i dalje veći) ukazuju na trend da je kod Romkinja izražena veća nepismenost. Tako u strukturi ukupnog broja nepismenih muškarca - nepismeni Romi čine 31%, a nepismene žene čak 69%.

Tabela 2. Nepismeni Romi i Romkinje stari 10 i više godina po polu, 2002 - 2011.

	Ukupno Romi			Nepismeni Romi			Udeo u ukupnom stanovništvu %		
	ukupno	muško	žensko	ukupno	muško	žensko	ukupno	muško	žensko
2002	84361	42408	41953	16581	5019	11562	19,6	11,8	27,6
2011	114355	58118	56237	17304	5358	11946	15,1	9,2	21,2

Izvor: Romi u Srbiji⁷⁷

Na ovu pojavu upozoravaju romske ženske organizacije poslednjih 20tak godina, kao i na pojavu regresije u obrazovnom profilu ženskog romskog stanovništva⁷⁸ koja se ogleda u višem nivou obrazovanja majki od njihovih kćerki, 8,2% mlađih Roma i Romkinja, 10-19 godina, ubrajamo u grupu nepismenih (ovo je jedan od podataka koji je važan, a za koji nemamo polno razvrstanu strukturu, iako se može prepostaviti da većinu čine ženska deca). Razlozi ovakvom stanju razmatrani su više puta i svode se na više puta pomenutu lošu zakonodavnu primenu, ali i jasno govore o položaju žena i ženske dece u romskoj porodici. Istovremeno ovo značajno utiče i na kvalifikacionu strukturu radne snage i zaposlenih, socijalnu migraciju, političko i javno učešće u donošenjima odluka. S obzirom da promene u obrazovnoj strukturi mogu da utiču na na društveni položaj, jasno je zašto je obrazovanje ključno u procesu integracije romske zajednice, posebno romskih žena.

*“... umesto da meni moja unuka čita serije,
ja čitam njoj, baba pismena a unuka
nepismena - svet se okrenuo naopačke...”*
baka Remzija (59)

⁷⁷ ROMI U SRBIJI, Republički zavod za statistiku, prof. dr Svetlana Radovanović, Doc. dr Aleksandar Knežević, Beograd 2014. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>, pristupljeno 18.11.2015.

⁷⁸ “Romkinje progovaraju”, BIBIJA, 2013, http://www.bibija.org.rs/images/PDF/BIBIJA_Romkinje_Progovaraju.pdf, pristupljeno 20.11.2015.

Tabela 3. Ukupno stanovništvo i Romi stari 15 i više godina prema polu i školskoj spremi, po regionima, Popis stanovništva 2011.

	Pol	ukupno	Bez škole	nepotpuna OŠ	OŠ	srednja škola	više i visoko obrazovanje	nepoznato
SRBIJA	Svega	6161584	164 884	677 499	1 279 116	3 015 092	1 000 569	24 424
	muškarci	2 971 868	30 628	241 226	593 463	1 613 356	481 956	11 239
	ŽENE	3 189 716	134 256	436 273	685 563	1 401 736	518 613	13 185
ROMSKA ZAJEDNICA	Svega	100 126	19 538	34 251	33 372	11 552	652	761
	muškarci	50 850	6 534	16 745	18 716	8 042	443	370
	ROMKINJE	49 276	13 004	17 506	14 656	3 510	209	391

Izvor: Popis stanovništva, 2011

Prema Popisu 2011, iako u romskoj populaciji starijoj od 15 godina dominiraju muškarci (51%), žene su neobrazovanije. Romi bez škole u ukupnom stanovništvu učestvuju sa 66,6%, sa osnovnim obrazovanjem 43,9% i srednjim obrazovanjem 30,4%. Od ukupnog broja onih koji nemaju školu, žene čine 66,5%, nešto više od 51% čine Romkinje sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem u odnosu na muške članove svoje zajednice. Osnovno obrazovanje, prema Popisu 2011 ima 44% Romkinja u odnosu na 56% Roma. Drastičan obrazovni jaz događa se u srednjoj školi, pa tako od onih koji su završili srednju školu (oko 11,5% od ukupnog broja Roma i Romkinja iznad 15 godina) tek 30% čine devojčice. Ovi se podaci poklapaju da procenama romskih ženskih organizacija civilnog društva da se pravo osipanje (*drop-out*) romskih devojčica poslednjih godina događa upravo na prelasku iz obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja u srednje obrazovanje (koje nije obavezno u Republici Srbiji). Do visokog obrazovanja stiglo je 32% Romkinja, dok je duplo više (68%) mladića, Roma završilo visoko obrazovanje. Kod stanovništva Republike Srbije na svim nivoima (sem srednjeg obrazovanja, gde žene čine 46,5% od ukupno lica sa završenom srednjom školom) pokazuju se udeli u korist žena koji se kreću u rasponu od 81,4% (bez škole) do 51,8% (više i visoko obrazovanje).

Rani razvoj

Važnost ranog razvoja dece danas dobija daleko važnije mesto i više pažnje stručne javnosti. Pomenuto MICS 5 istraživanje pokazuje da samo **6 % dece uzrasta 3-4 godine iz romskih naselja pohađa neke obrazovne programe**. Takođe, 28% dece čije majke

imaju srednje ili visoko obrazovanje pohađa takve programe, dok brojka pada na **2% za decu čije majke imaju samo osnovno obrazovanje**. Ovo istraživanje potvrđuje tvrdnje i iskustvo dugogodišnjeg rada romskih organizacija na terenu dovodeći u jasnu vezu nivo obrazovanja roditelja (pre svega, majke) i pohađanje predškolskih aktivnosti tj. pripremu deteta od najranijeg uzrasta. Takođe, alarmantan je podatak da u romskim naseljima u Srbiji, samo 12% dece mlađe od 5 godina živi u domaćinstvima u kojima ima najmanje 3 knjige za decu, dok udeo dece koja imaju 10 ili više knjiga pada na 2 %⁷⁹. Stupanjem u rani brak, romska devojčica i njena porodica gotovo sigurno umanjuju mogućnosti inkluzije u šire društvo i svojim potomcima, ne samo sebi.

Ekonomska nesamostalnost

Osoba koja danas nema osnovnu školu ne može ni konkurisati za posao. S obzirom da je udeo Romkinja koje nemaju osnovnu školu za 51% veći od udela Roma bez škole, jasno je da se Romkinjama drastično smanjuju izgledi za zapošljavanje. Dakle, kao *domino efekat* rana udaja za sobom povlači ekonomsku zavisnost žena u romskoj porodici, koja se ogleda u povećanom riziku od siromaštva i izloženosti nasilju u porodici i partnerskim odnosima.

Produbljivanje siromaštva i svojevrsna „*feminizacija siromaštva*“ jedna je od najalarmantnijih posledica ranih brakova. Stoga se romske organizacije civilnog društva zalažu da se rani brakovi u romskoj zajednici tretiraju pre svega, kao pitanje prava žena i dece, a ne kao kritika tradicije.

Porast sive ekonomije pojačava eksploraciju i diskriminaciju žena. I dok stopa zaposlenosti žena sve više opada, Romkinje imaju sve manje šanse da zasnuju prvi radni odnos. Žena u romskoj porodici tradicionalno preuzima ulogu majke i domaćice. Rano odustajanje od obrazovanja dovodi je u poziciju da je nekonkurentna na tržištu rada, a porodica je najčešće sprečava da svoje obrazovanje nastavi ili upotpuni novim veštinama koje su neophodne i za najslabije plaćene poslove. Mogućnosti koje se njoj nude su vrlo ograničene i sve ih je manje. Među nezaposlenima i onima koji na posao čekaju duže od dve godine najmanje 65% čine žene. Od toga preko 70% su Romkinje, potom interno raseljena lica i izbeglice iz bivše Jugoslavije, kao i povratnici po sporazumu o readmisiji. Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji (2009)⁸⁰, ali mnogi drugi strateški dokumenti, kao što su nacrt nove Strategije za socijalno uključivanje Roma i

⁷⁹MICS (Multiple Indicator Cluster Survey) Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji 2014 i Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014 (MICS 5) Republički zavod za statistiku i UNICEF, 2014, http://www.unicef.org/serbia/Srbija_2014_MICS_Rezime.pdf, pristupljeno 25.10.2015.

⁸⁰Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/nacionalne-manjine2/propisi-i-strategije>, pristupljeno 15.11.2015.

Romkinja u Republici Srbiji za period 2016-25⁸¹ predlažu mera koje treba da podignu nivo zapošljivosti Romkinja. Međutim, iako je namera bila pozitivna, ova akcija je, pre svega, Romkinje zatekla nespremne. Bez prethodnih znanja i veština za vođenje sopstvenog posla, bez odgovarajuće stručne spreme, ali i u nemogućnosti da ispunи neke od zahteva banaka kao što su vlasništvo nad imovinom kao zalogom, većina Romkinja ne koristi ova sredstva. Osim neadekvatnih mera koje onemogućavaju pristup i korišćenje ovih mera, najveći problem je slaba informisanost romske zajednice o postojanju ovih mera, posebno važno pitanje je i motivisanost za korišćenje ovih mera. Nedovoljna motivisanost Romkinja naročiti je problem, kao i podrška od strane primarne romske zajednice, ali i od strane institucija i šireg društva.

Direktna je veza između najčešćih zanimanja kojima se bave Romi i obrazovnog profila ove zajednice. Studija "*Romi u Srbiji*"⁸² koristeći popisne podatke iz 2011. godine napominje da postoji izražena polna diferencijacija kod aktivnih Roma koji obavljuju neko zanimanje, jer muškarci čine 77,5%, a žene 22,5%, što predstavlja znatnu razliku u odnosu na nacionalni nivo, gde muškarci čine 57,9%, a žene 42,1% od ukupno aktivnih koji obavljuju neko zanimanje. **Razlozi** za ovako nizak nivo aktivacije Romkinja su mnogobrojni a započinju ranim odustajanjem od obrazovanja, ranim stupanjem u brak, a nastavljaju se rađanjem u još tinejdžerskim godinama.

Zdravlje

Pitanje kvaliteta i dostupnosti zdravstvene zaštite i zdravstveno stanje mladih devojaka i žena u romskoj populaciji bila je jedna od najčešćih tema tokom Dekade Roma 2005-15. Nažalost, zdravstvene posledice ranih brakova, pre svega, na reproduktivno zdravlje mladih Romkinja, retko su isticane kao negativna i štetna tradiocinalna praksa. Činjenica da je prosečna starost stanovništva Republike Srbije u 2011. godini iznosila 42,2 godine, a Roma 27,8 godina govori da trend maloletničkih trudnoća jača. Tako je prosečan broj živorođene dece u 2011. godini za žensko stanovništvo Republike Srbije iznosio 1,46, a za Romkinje islamskog verskog opredeljenja 3,56, pravoslavne 2,72, katoličke 2,74 i protestantske veroispovesti 2,59. Podaci dalje govore da u Srbiji dominiraju žene koje su rodile jedno ili dvoje dece, dok je više od jedne petine Romkinja (21,6%) i tek 2,2% od ukupno ostalih žena rodilo petoro i više dece. I ovde je uspostavljena uska veza obrazovanja i ranog rađanja, kao i rađanja većeg broja dece, iako se razlike u nivou plodnosti ne mogu tumačiti isključivo uticajem obrazovnog faktora, već i nizom drugih činilaca koji se prepliću sa ekonomskom situacijom u porodici. Tako su Romkinje koje

⁸¹ Novi strateški dokument koji će definisati politiku Republike Srbije za sledećih 10 godina treba da unapredi kvalitet života romske zajednice, a njegovo usvajanje očekuje se tokom februara 2016. godine.

⁸² ROMI U SRBIJI, Republički zavod za statistiku, prof. dr Svetlana Radovanović, Doc. dr Aleksandar Knežević, Beograd 2014. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>, pristupljeno 18.11.2015.

nemaju školu⁸³ u proseku rađale 1,4 dece više od Romkinja sa srednjim obrazovanjem, dok su najmanji prosečan broj živorođene dece imale Romkinje sa višim i visokim obrazovanjem. Veza između nivoa obrazovanja i broja živorodene dece potvrđuje se na svim regionalnim nivoima Republike Srbije. Najveći prosečni broj živorodene dece imaju Romkinje koje nemaju školu, kao i Romkinje nižeg obrazovnog nivoa (nepotpuno osnovno obrazovanje i osnovna škola). Prosečan broj živorodene dece opada sa povećanjem stepena obrazovanja, pri čemu su najmanje razlike izražene kod Romkinja sa višim i visokim obrazovanjem. Ali su Romkinje sa višim i visokim obrazovanjem činile samo 0,5% od ukupnog fertilnog kontingenta, a više od polovine njih (57%) nije učestvovalo u reprodukciji ili je rađalo jedno ili dvoje dece (92,1%). Posmatrano prema ekonomskoj aktivnosti, u 2011. godini aktivne Romkinje su činile 32%, a neaktivne 68% od ukupno Romkinja u reproduktivnom periodu. Prosečan broj živorodene dece kod aktivnih i neaktivnih Romkinja pokazuje relativno male razlike. Međutim, kada se razlike u fertilitetu posmatraju u okviru pojedinih kategorija aktivnosti, onda je prosečan broj živorodene dece najmanji kod zaposlenih (2,44), odnosno kod Romkinja koje su nekada radile (2,37).

Nasilje u porodici i partnerskim odnosima

Nasilje prema ženama je fenomen koji pogađa sva društva i žene iz svih društvenih kategorija. Međutim, neke pretpostavke povećavaju ranjivost na nasilje u porodici. Siromaštvo je svakako jedna od pretpostavki, ali ne i presudna. Ekomska nezvisnost ženi svakako daje više mogućnosti da izade iz situacije nasilja. Obrazovanje je jedan od puteva iskorenjivanja nasilja u društvu uopšte, pa i u porodici i partnerskim odnosima. Ako ukrstimo ove pretpostavke i primenimo ih na situaciju u kojoj su **43% mlađih Romkinja starosti 15-19 godina iz romskih naselja već udate, kod žena iz najsiromašnijih domaćinstava i sa osnovnim obrazovanjem taj procenat je 52%**, a **17% devojaka i žena se udalo pre navršene 15. godine**, dok se **57% udalo pre navršene 18. godine** starosti, moguća izloženost nasilju u porodici i partnerskim odnosima proporcionalno prikazanim procentima.

Prema istraživanju "Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)"⁸⁴ postoje razlike među devojkama iz opšte populacije i devojkama koje žive u romskim naseljima u proporciji onih koji opravdavaju nasilje muža prema ženi. Devojke iz opšte populacije a koje žive u ruralnim područjima pokazuju malo tolerantnije stavove prema porodičnom i partnerskom nasilju nego

⁸³Popis stanovništava, domaćinstava i stanova, http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162

⁸⁴"Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)", http://www.unicef.rs/files/Rodni_aspekti_zivotnog_toka_kroz_MICS_podatke_sazetak_A4.pdf, pristupljeno 12.01.2016.

devojčice u srednjim i urbanim sredinama. Isto se može primetiti u odnosu na siromašnija domaćinstva u kojima je opravdavanje nasilja više rasprostranjeno, posebno među devojčicama koje žive u romskim naseljima.

Tabela 4: Procenat devojaka uzrasta 15-17 koji opravdavaju najmanje jedan oblik nasilja, Srbija i romska naselja , 2014

	Srbija		Romska naselja	
	% žena opravdava fizičko nasilje od strane supruga	Br. žena	% žena opravdava fizičko nasilje od strane supruga	Br. žena
UKUPNO	3.2	292	29.1	211
Tip naselja				
Gusto naseljeno	1.3	91	39.1	76
Srednje	1.8	81	15.5	85
Retko naseljen	5.6	119	37.2	49
Index blagostanja				
Najsiromašnija 60 %	4.8	164	32.7	144
Najbogatija 40 %	1.0	128	21.5	67

Izvor: "Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)"

Činjenica da je problem ranih, maloletničkih ili dečijih brakova slabo zastupljen kako u strateškim dokumentima i merama, a nema ni skorijih istraživanja⁸⁵ govori o potrebi da se problem sagleda na pravi način od strane samih Romkinja i predlože adekvatne mere koje će podržati sama romska zajednica.

⁸⁵"Nevinost: sloboda izbora", 2006, BIBIJA Romski ženski centar, Beograd, <http://www.bibija.org.rs/>
<https://www.yumpu.com/hr/document/view/38234474/sklapanje-braka-sa-decom-ili-rani-brak-unfpa/5>, pristupljeno 25.11.2015.

ŽIVOTNE PRIČE ROMKINJA

Bela (33 godine)

Živela sam sa roditeljima u Crnoj Gori. Otac mi je poginuo kada sam imala pet godina. Majka je napustila brata i mene kada sam imala devet godina. Teško je bilo i sad je teško kad se setim. Imala sam brata, brat se brinuo o meni. U prvi razred sam krenula kada sam imala sedam godina, ali ga nisam završila. Majka se udala i otišla da živi u Italiju sa očuhom koji je nju maltretirao, a i nas decu.

Udala sam se kada sam imala trinaest godina. Nisam se udala jer sam to htela, udao me brat. Mene nije ni pitao, sam je odlučio. A dogodilo se da je moja majka, koja je sve do vremena živila i radila u Italiji, došla u sukob sa svojim šefom. Kada je umro drugi muž mojoj majci, čovek za koga je radila je pokušao da je siluje. Ona ga je prijavila policiji i on je završio u zatvoru. Kada je porodica tog čoveka saznala da ga je moja majka prijavila, počeli su da joj prete da će joj se osvetiti i oteti crku, jer su znali da je sama sa bratom. Tada je brat odlučio da je najbolje za mene da se ja udam, kako bi me zaštitio i sakrio od tih ljudi koji su pretili otmicom. On mi je izabrao muža. Otišla sam sa njim u Beograd i tu i ostala da živim. Nije mi bilo lako, nisam znala ni šta se oko mene događa, niti sam razumela zašto moram da se udam. Brat je rekao samo da moram i nema ja šta da mislim. Ipak, moj muž je bio dobar i pažljiv prema meni. Prvo dete sam rodila kada sam imala petnaest godina. To je bila moja odluka, zavolela sam muža i želeti smo dete. Moj muž i ja nismo iste vere, ali mislim da to i nije uopšte bitno. On je muslimanske vere, ali ja sam prihvatile sve njegovo. Lepo se slažemo, on poštuje moju veru kao i ja njegovu. Ako su ljudi normalni i kad se vole, svi problemi mogu da se reše. Ipak, žalim što nisam završila osnovnu školu. Znam da pišem i čitam, sama sam to naučila. Ne mogu da se zaposlim, jer nisam završila osnovnu školu. To mi je najveći problem. Svesna sam toga koliko je važno završiti osnovnu školu i ići dalje u školu. Moja deca idu u školu i sigurno će je završiti. Idu redovno u školu i vole da uče. Ja ih podržavam u tome. Vrlo se ponosim time što su lepo vaspitani i što im je važno da budu dobri đaci. Neću da dopustim da ostanu neškolovani kao ja i da posle ne mogu da nađu posao.

Antigona (18 godine)

Rođena sam u Beogradu gde sam i živila sa roditeljima, braćom i sestrama. Išla sam u školu do četvrtog razreda. Volela sam da idem u školu, ništa mi nije bilo teško i bila sam dobar đak. Ali, jednom, kad sam bila četvrti razred, otac mi je zabranio. Jednostavno kaže – od sutra više nema da ideš u školu. Plašio se da će se zaljubiti u nekog u školi što

će loše uticati na moje vaspitanje. Jako sam želela da idem u školu, ali nisam mogla da se suprostavim ocu. Nisam smela ništa da mu kažem, a nije ni moja majka smela. Moja braća su išli u školu. I to mi je bilo strašno, kako oni mogu, a ja ne mogu. Mislila sam da sa mnom nešto nije u redu, da nisam dobra, pa mi je to kazna. Niko nije znao da mi objasni što to znači „da će me neko upropastiti“, samo su to ponavljali i govorili mi da će mi biti jasno kad budem starija. Od kad sam prestala da idem u školu, kod kuće sam sve radila. Moj posao je bio i da kuvam, perem, da mesim hleb i spremam oca za posao. Često sam morala da čuvam mlađe sestre i braću i da nekad učim sa njima. Moja braća su išla i dalje u školu, pa ja kad nema nikog kod kuće uzmem njihove knjige i gledam i čitam, da ne zaboravim ono što sam naučila.

Udala sam se kada sam imala petnaest godina. Zabavljali smo se nekoliko meseci on je iz mog naselja. Nismo imali svadbu, pobegli smo kod njegovog rođaka. Kad devojka pobegne od kuće, onda ne sme da ima svadbu, pa sam ja tako ostala bez svadbe. Rodila sam kada sam imala šesnaest godina. Nisam ni znala da sam trudna, ali udata sam pa nisam ni mislila o tome. Imam muža, to je važno. Bila bi sramota da sam trudna, a da nemam muža. Moj otac bi me ubio, toliko je bio strog i toliko je to sramota kod nas. Njegovi roditelji nisu hteli da me prihvate, pa smo živeli kod muževog rođaka. Moja majka i deda i otac nikako nisu hteli da prihvate taj brak jer su hteli da me udaju u bogatiju kuću. Ali, ja nisam volela tog momka, pa sam pobegla za svog muža. Prošlo je dosta vremena dok naši roditelji nisu prihvatali naš brak. Sada živimo sa muževim roditeljima i lepo se slažemo. Moja majka često dolazi u posetu kod nas.

Iako sam još mlada, ja više ne mogu da idem u školu i to mi je jako teško i žao. Na birou mi kažu da nema posla za mene zato što sam po njihovom - nepismena. Niko neće da zaposli nepismenu osobu. Dete mi je još malo i nemam kome da ga ostavim, a i moja svekrva kaže da mi ne treba škola, kad do sada nisam završila. Kaže mi da imam ja dovoljno posla u kući i da ne treba da radim, nije ni ona radila, pa šta joj fali. Moram da slušam šta kaže, šta da radim. Volela bi da moja deca imaju neku školu i kad porastu da im bude lakše u životu, da ih cene u društvu. Svesna sam koliko znači biti obrazovan što sam starija. Znam da pišem i čitam, ali to nije dovoljno, to sad vidim jer neću moći da se zaposlim, a znam da bi završila sigurno školu da mi je otac dozvolio. Volela sam da učim i imala sam dobru učiteljicu.

Kad bi mene pitali, ja bi uvela zakon da devojke moraju da završe školu, da se zaposle, pa tek tada da se udaju. Da sam ja završila barem osnovnu školu sigurno se ne bi još udala.

Mirveta (42 godine)

Rođena sam u Kosovskoj Mitrovici na Kosovu, gde sam i provela detinjstvo. Živila sam sa roditeljima, braćom i sestrama. Bilo nas je sedmoro dece. Prvi put kad sam rekla majci da hoću u školu dobila sam batine. Tata je želeo da ja idem u školu, ali nije mogao da se suprotstavi majci. Ona je bila zadužena za vaspitanje dece, sa njom smo provodili najviše vremena. Ona je nama devojčicama stalno govorila da ne smemo da je osramotimo, a mi nismo ni znale šta to znači. Stalno smo pazile da se lepo ponašamo kad neko dođe u našu kuću i kad mi negde idemo. Bili smo siromašni, tako je to u Kosovo, tamo svi teško žive. Morala sam da idem sa roditeljima da sakupljamo stare stvari, jer nam je to bio jedini izvor prihoda. Pošto nisam išla u školu, morala sam da pomažem mami i baki u svemu u kući. Baka me učila da mesim i da kuvam i uvek mi govorila da samo prava devojka sve zna da radi po kući i za muža. One devojke koje za to ne mare, nisu poštene i neće se nikad udati. Kad sam bila mala mislila sam da je udaja najvažnija u životu devojke. Udalala sam se kada sam imala trinaest godina. On je došao iz Italije, upoznali smo se na svadbi nekih prijatelja. On je imao četrnaest godina, pitao me je da li hoću da se udam za njega i ja sam pristala. Imali smo svadbu, bila sam u beloj venčanici. Bilo je jako lepo. Kod nas je svadba kod kuće, ne idemo u opštinu ili u crkvu. Samo iz moje kuće u njegovu kad dođem, to znači da sam se udala. Ali, moji roditelji nisu žeeli da se udam za njega, nikada se nisu pomirili s tim. Nisu ni njegovi roditelji bili baš za mene, ali pošto sam bila mlada i bila sam nevina, pristali su da prave svadbu i da mi kupe venčanicu. Venčanica mi je bila baš lepa i bila sam lepa nevesta iako sam mislila da je to kao neka igra. Nisam bila svesna šta me sve čeka i šta je to brak. Prvo dete sam rodila u četrnaestoj godini. Bila je to moja odluka, žeela sam da se dopadnem njegovoј porodici, naročito baki. Pošto me nisu prihvatali i nisu me voleli, ja sam mislila ako im rodim naslednika da će me više ceniti. Mislim da je važno da žena rodi muško dete kako bi imao ko da se brine o porodici. Ali nije mi pomoglo to što sam rodila sina, nismo nikako mogli da složno živimo. Živila smo četiri godine zajedno, a zatim me muž napustio i vratio se u Crnu Goru. Kad sam se udala za drugog muža, znala sam da me čeka muka i težak posao. Nisam bila devojka i nisam imala nikakva prava u toj kući. Ali, morala sam, bili smo siromašni i ja sam morala da se ponovo udam i ne budem na teretu svojoj braći. Kontraceptivna sredstva nikada nisam koristila jer mi nisu bila dostupna, nisam ni znala za tako nešto. Sada imam desetoro dece. Kad sam bila mlađa nisam ni znala šta je to, kod lekara sam išla samo da se porodim i niko mi nije predlagao da koristim nešto da ne ostanem trudna. A i da sam znala za to, ne bi smela da to kažem mužu. Muškarci su ljubomorni, uvek misle da ih žena vara. Od svega mi je najviše žao što nisam završila osnovnu školu, jer je to bila moja velika želja. Sada ne mogu da se zaposlim, primam socijalnu pomoć. Nikada se ne bih udala u trinaestoj godini da sam išla u školu. Moja deca idu u školu i nadam se da će

moći da se zaposle. Ne bih želela da sakupljam sekundarne sirovine kao ja i da idu po kantama i žive loše. Ja ću se boriti da moja deca završe makar osnovnu školu i da mogu da nađu neki posao.

Mirta (31 godina)

Detinjstvo mi je bilo lepo. Otac je čistio i održavao pijacu. Majka mu je pomagala. Imali su nas sedmoro i svi smo se lepo slagali. Otac je odlučivao i donosio glavne odluke. Ponekad se dogovarao sa majkom, ali jako retko. Kada sam napunila 11 godina jedna porodica je došla da me vidi. To je značilo da ja moram da se udam za njihovog sina kad porastem. Morala sam da napustim školu, jer je tako otac odlučio. Običaj je bio da čim dođu da te vide ne smeš više da ideš u školu. Bilo mi je jako teško. Moje drugarice idu u školu a ja ne mogu. Stalno su prolazile pored moje kuće kad idu u školu. Gledala sam ih sa prozora i bila tužna. Posle šest godina od tog dogovora, ljudi iz okoline su počeli da nas ogovaraju. Svašta su ružno govorili o mom ocu i govorili da moram da se udam. Velika sramota je bila za nas što se još nisam udala a imam 17 godina. Pričali su da neće da uda kćerku, šta čeka, rodiće kopile govorili su ljudi. Otac mi je rekao da nam se svi smeju i da moram da se udam. Rekao mi je da mu stalno govore kako je sramota što su mene ljudi videli sa 11 godina, a on još uvek ne udaje kćerku. Pričali su kako sam našla drugog dečka. Što je i bila istina. Sa 14 godina sam se zaljubila. Viđali smo se sve do moje udaje. Od malena smo se družili. Mislila sam čak i da pobegnem sa njim. Želela sam da se udam za njega. Prepirala sam se sa majkom što nije dala da se udam za njega. Dolazili su tri puta da me prose.

Imala sam nepunih 17 godina kada su došli da me vere oni isti ljudi koji su došli da me vide kada sam imala 11 godina. Morala sam da poštujem sve naše običaje. Na dan veridbe doneli su mi crvenu haljinu, crveni prsten, crvenu oglicu, crvenu narukvicu, minđuše, crvenu maramu i papuče. Taj dan sam morala sve to da obučem i obujem. Posluživa sam kafu. Po starom običaju ja nisam smela nikoga da pogledam u oči. Morala sam da gledam u pod. Brat mi je objasnio gde sedi moj budući suprug, a ja iako nisam smela, njega sam ipak pogledala direktno u oči. On je sagao glavu i postideo se. Kada su oni otišli, otac me je pitao kako mi se sviđa mladoženja. Rekla sam mu: "Zar ne vidiš koliki je, ima da me ubije, kuku majko za koga ću ja to da se udam". Otac je rekao da su oni dobri ljudi i da ne brinem. Morala sam da pristanem. Kako oni odluče - tako će da bude. Do svadbe sam morala da nosim nakit koji su mi kupili i maramu. Nisam smela da skidam nakit čak i kad sam se kupala i spaval. Jedino sam smela maramu da perem. Ako skinem nakit - to je loš znak. Veridba se prekida. Ne smem da nosim usku garderobu. Posle godinu dana

od veridbe, došao je i taj dan. Dan moje udaje. Svadba je protekla po svim običajima. Četvrtak je bio dan kada su mi doneli garderobu, venčanicu, šalvare, zlato. Sutradan, pre 12h sledi farbanje, čupanje obrva, depilacija i šminkanje. Tada sam to prvi put uradila. Ništa od toga devojka ne sme da uradi pre udaje. Mi nismo bili iste vere. Njegova porodica praktikuje drugačije i strožije običaje od moje porodice. Kod njih je žena bila pokrivena. Ne sme ni jedan deo tela da se vidi. Svaka žena mora da nosi maramu. Sramota je da žena izlazi iz kuće bez muža. Bilo da ide kod lekara, na pijacu ili na posao. Njen muž mora da bude uz nju. Dok kod mojih roditelja nije tako. Moja majka je nosila pantalone.

Udala sam se za 12 godina starijeg čoveka od mene. Nikad ga nisam volela. Bili smo dva različita sveta. On je mene poštovao, voleo i bio jako dobar prema meni. Uvek mi je kupovao poklone. Posebno je bio pažljiv na Bajram. Kupovao mi je nakit. Ali džabe sve to, kad ja njega nisam volela.

Svekar i svekrva odlučuju o broju dece. Ako snajka posle mesec dana braka ne ostane trudna, odmah pitaju kada će beba. Imala sam neprijatnu situaciju sa njima. Stalno su išli po kući i govorili mi „*dogodine sa bebom, dogodine sa bebom*“. Sa 19 godina sam dobila prvo dete. Rodila sam kćerku. Međutim, oni nisu bili zadovoljni. Išli su po kući i govorili „*dogodine sa sinom, dogodine sa sinom*“. Nakon 18 meseci dobila sam ponovo kćerku. Običaj je da žena mora da rodi muško dete, pa su svekar i svekrva opet bili nezadovoljni. Posle dve godine rodila sam sina.

Kako je vreme prolazilo, sama sebi sam govorila da će ga zavoleti, jer ipak imamo decu. Nažalost, posle dve godine on se psihički razboleo. Nije znao za sebe. Nije nikog prepoznavao. Poslednji put kada je bio u bolnici lekari su hteli da mu daju injekciju koja bi ga uspavala, odnosno usmrtila. Govorili su da od njega nema ništa, da može nekog da ubije. Opasan je po okolinu. Niko od nas nije htio to da dozvoli. Nismo dozvolili da ga usmrte. Pitali su da li ima ženu, njegovi roditelji su rekli da nema. U bolnici pod uticajem lekova došao je sebi. Lekari su ga pitali da li ima ženu i decu, on je rekao da ima. Pozvali su me na razgovor i objasnili mi da nesvesno može da ubije bilo koga. Lekari su nam rekli da nemamo novac za njegovu terapiju i da je bolje da on ostane u bolnici. Veliki rizik je da on bude dva dana u kući, bez terapije neće znati za sebe. Svekar je odlučio da ga ipak izvedu iz bolnice. Rekao je mom suprugu da će ga ubiti u bolnici i da mora da izade. On nije htio više ni da čuje za bolnicu. Posle nekog vremena bilo mu je još gore. Sedeo je u kući a mislio je da pada kiša na njega. Gasio je svetla, stavljao je tepihe na vrata da nikо ne može da uđe. Gledao u jednu tačku, zavuče se u čošak. Jedno veče čula sam razgovor na terasi kako svekar i svekrva teraju devera da me oženi. Dever to nije htio nikako da čuje. Govorili su mu da je takav običaj, da bi valjalo da snaja ostane u porodici. Na kraju,

posle pritiska oca i majke, moj never ipak je pristao. Sutradan nikoga nije bilo kod kuće osim devera i mene. Obavljala sam kućne poslove, a on je išao za mnom. Pratio me je u stopu. Kada sam sela da jedem, insistirao je da jedemo iz istog tanjira. Tražio je čaj i htio da razgovaramo. Rekao je da ne smem nikako da napustim decu i da trebam da brinem o svom životu, jer sam još mlada. Sutradan dok sam spavala ušao je u moju sobu i krišom me je poljubio. Ja sam prvo pomislila da je moj suprug. Bila sam srećna, pomislila sam da je ozdravio. Ušla sam u njegovu sobu, videla sam da gleda u jednu tačku. Stanje mu se nije promenilo. Sutradan ponovo je never ušao u sobu i dva puta me je poljubio. Odmahnula sam rukom i upitala ga šta to radi. On je rekao da sam jako lepa žena i da je najbolje rešenje da nas dvoje postanemo muž i žena. *"Kako vas nije sramota da tako nešto uradite svom bratu"*, rekla sam, *"on je teško bolestan i jedva je živ"*. Sigurna sam da on sve zna. Videla sam ga u sobi kako plače. Razmišljala sam kako da celu porodicu nadmudrim. Rekla sam mu da hoću da pristanem da se udam, ali ne večeras. Imala sam plan kako da pobegnem kod mojih roditelja. Tražila sam mu da mi da svoj telefon, jer su mi njegovi roditelji uzeli moj. Vratio mi je moj telefon. Javila sam bratu da dolazim sutra sa decom. Zamolila sam ga da mi ne piše i da me ne zove. Never mi je slao SMS poruke. Dopisivao se sa mnom kao da smo u vezi. Slao mi je svakakve poruke. Kada su svi zaspali, u 4h sam uzela decu i svo moje zlato. Stvari nisam uzela. Pozvala taxi i krenula ka kući. Kad sam stigla kući otac je platio taksi. Posle nekoliko sati šest automobila su se pojavila ispred moje kuće. Otac me je sakrio na tavan sa decom, a ja sam pozvala policiju. Svekar i ostala rodbina su pokušavali da uđu u kuću. Otac se pravio lud, primio ih je u kuću. Rekao je da me dve godine nije video i da ne zna ništa o meni. Počeli su da pretražuju kuću i kada su skoro došli do tavana, policija je naišla. Tada me je svekar vređao pred svima. Plašila sam se da me ne udari pred ocem. Krenuli su svi da se biju međusobno. Uzeli su mi decu i otišli. Nikada više nisam videla decu. Posle godinu i po dana, moj muž je došao sebi. Pitao je sve - gde sam ja. Tada se osvestio i tražio od roditelja da mu objasne šta se desilo. Kada je čuo da sam otišla iz njihove kuće, tražio je da dođe da me vidi. Pošao je kod mene. Zagrljio me je i plakao. Molio me je da mu se vratim. Ja to nisam nikako želela. Ispričala sam mu da su njegovi roditelji hteli da me udaju za njegovog brata dok je on bio bolestan. Takođe sam mu sve poruke pokazala koje mi je slao njegov brat. Rekao je da će ubiti brata i oca. Nažlost, to je i uradio posle dve godine kad je čuo da sam se udala i da sam trudna.

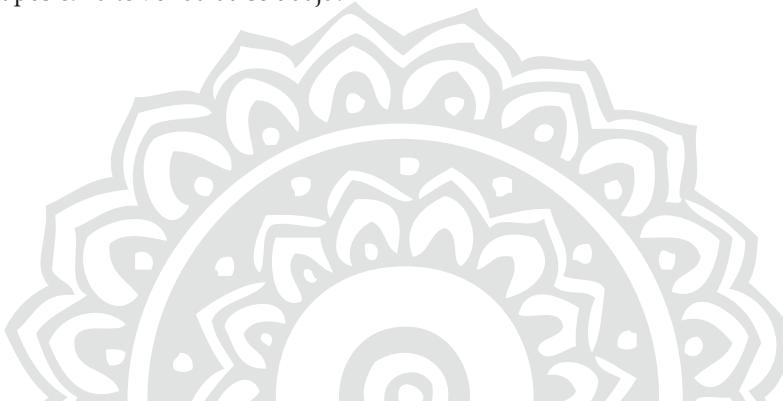
Udala sam se iz ljubavi posle dve godine od razvoda. Izgubila sam kontakt sa roditeljima. Pet godina nisam videla brata i sestru. Prošle godine sam ih videla nakon dužeg vremena. Majku i oca još uvek nisam videla. Brat me je pozvao kod njih da dođem. Ne želim tako da idem, kad me tata i mama ne vole. Majka stalno gleda moju sliku i priča kako želi da me vidi, kaže moj brat. Ali otac to nikako ne dozvoljava.

Sanelia (51 godina)

Rodila sam se na Kosovu, u Uroševcu. Bilo nas je trinaestoro dece. Moj otac je radio i mogao je sve da nam priušti. Nismo oskudevali, bilo je svega. Išli smo u školu i svi smo završili osnovnu školu. Posle osnovne škole završila sam kurs za krojačice. Otac je bio strog, ali nas je lepo vaspitao. Ne mogu da se žalim na detinjstvo.

Udala sam se kada sam imala dvadeset godina. Nisam se udala jer sam to htela, ukrali su me. Video me je ujak mog muža koji se družio sa mojoj porodicom. Odveo me je kod mog sadašnjeg muža i rekao da treba da se udam za njega. Niko me nije ništa pitao, a ja sam vaspitana da devojka mora da sluša starije. Tako su me ukrali i udali za sadašnjeg muža, a nisam ga ni poznavala. Kako su roditelji mog muža bili bogati, pravili su nam svadbu. Svi su došli da me isprate, iako sam imala 20 godina i nisam bila tako mlada kao neke koje se kod nas Roma udaju sa 13, 14 godina, ja sam bila poštena. I svi su to znali, zato su me i ukrali. To je običaj kod nas, da se najbolja devojka ukrade. Živeli smo sa njegovim roditeljima, moj muž je radio, pa smo imali sve što nam je bilo potrebno. Prvo dete sam rodila kada sam imala dvadeset i jednu godinu. To je bila naša zajednička odluka. Nisam koristila kontraceptivna sredstva nikada. Imamo petoro dece jer smo to želeli. Zajedno odlučujemo o svemu.

Ali, moja najstarija čerka se udala kada je imala trinaest godina, pobegla je sa jednim malo starijim dečkom iz škole. To ne mogu da prežalim nikako. Mnogo sam joj pričala, ali nije pomoglo. Ostala deca su upisana u školu i nadam se da će je završiti. Mnogo mi je krivo što mi se čerka udala sa trinaest godina, ona je još dete. Volela bih kada bih mogla to nekako da ispravim. Bar da je završila školu, još jedan razred. Sada ona im decu i dolazi nam u posetu, ali ja se uvek rastuzim kada se svega setim. Mislim da vera nije presudna kada je brak u pitanju. Moje čerke su se udale za muževe srpske nacionalnosti i nemaju nikakve probleme. Sve mi je dobro u životu, samo bi volela da su mi starije čerke završile školu. Znam koliko znači biti obrazovan i nadam se da će moja mlađa deca i unuci završiti školu. Pogotovo je za devojke dobro da imaju školu i da se kasnije udaju. Da završe školu i da se zaposle. Pa tek onda da se udaju.

Ljerka (42)

Rodila sam se u Beogradu, u Železniku gde sam i odrasla i tu sam išla u školu. Imala sam lepo detinjstvo, roditelji su se trudili da nama deci obezbede sve što je nam je bilo potrebno.

Kad sam završila osnovnu školu mislila sam neću još da se udajem. Bila mi je važna škola, htela sam da završim za frizerku i da otvorim svoj salon. Ali nije bilo kako sam ja planirala. Imala sam šesnaest godina kada sam se udala. Bila sam druga godina srednje škole. Moj muž je bio malo stariji od mene. Zaljubila sam se, jako, nisam ni sama znala šta me je snašlo. Kad me on pitalo da se udam za njega, ja sam pristala. Ništa nisam mislila, ni na školu, ni na budućnost. Otišli smo u Makedoniju. Moji roditelji nisu mogli da se pomire sa tim da sam napustila njih i školu. Nisu mi došli na svadbu, iako im je moj muž ponudio prevoz da bi došli. Porodica mog supruga je bila imućna. Kasnije sam saznala da je moj suprug u stvari kriminalac. Bilo mi je lepo sa njim, volela sam ga, ali sam ipak odlučila da se vratim kod roditelja. Tada sam već imala dvoje dece.

Prvo dete sam rodila sa sedamnaest godina. Želela sam to, jer sam volela muža a i njegova porodica je to očekivala od mene. Bio je dobar muž i otac, ali posao kojim se bavio je uticao na to da ga ja napustim. Nikada se više nismo videli. Sama sam se brinula o svojoj deci.

Sad znam koliko sam pogrešila kada sam napustila srednju školu i mnogo se kajem zbog toga. Teško je naći posao i kad imaš završenu srednju školu, a kamoli bez škole. Bila sam mlada, nikog nisam slušala. Možda bih poslušala nastavnici iz moje škole, ali ni ona nije pokušala da me nagovori da ostanem u školi. Zato sada ja mojoj deci stalno pričam da moraju da uče inače ih ništa dobro ne čeka u životu.

Sebihada (42 godine)

Rođena sam u Prištini. Živila sam sa roditeljima, braćom i sestrama. Tata nije radio, jer je bio bolestan. Majka nas je izdržavala. Najmlađa sam od sve dece. Kad su me upisali u prvi razred, bila sam srećna što idem u školu i što ću imati drugarice. Ali, nije bilo kako sam ja mislila. Išla sam u školu samo dve nedelje. Majka me je ispisala iz škole zato što su me u školi maltretirali i gađali kamenjem. Tako sam ja ostala bez škole. U mojoj porodici jedino je brat završio u školu.

Udala sam se u petnaestoj godini. Ni tri meseca moja majka nije htela da prihvati naš brak. Potrebna joj je bila moja pomoć u kući i zato se ljutila na mene što sam se udala. Živila sam sa mužem i njegovim roditeljima u Prištini. Rodila sam prvo dete u šesnaestoj godini, ali to nije bila moja odluka. Baka moga muža je zahtevala da ja ostanem u drugom stanju. To je bio uslov da ostanem u braku. Morala sam, inače bi me vratili mojim roditeljima, a to je velika sramota. Verovatno me moji roditelji ne bi ni primili nazad u kuću, jer sam ih osramotila. Tako nisam imala kud, nego da slušam šta kaže on i njegova porodica. Tako je to kod žena, uvek si sluškinja nekome, a nikad ne gledaš na sebe. Kasnije smo otišli da živimo u Bosnu. Sad imam osmoro dece, muž mi je umro. Nikad nisam sama odlučivala o nečemu, nikad me niko nije ni pitao šta mislim ili da li nešto hoću da uradim. Dve najstarije čerke nisu završile školu, jer im je otac branio. Udale su se jako rano i rodile decu. Najgore mi je što ja nisam mogla da sprečim muža da im zabrani da idu u školu. Sad kad se setim svog života, ja u stvari nisam odlučivala uopšte o svom životu. Prvo je umesto mene odlučila moja majka i otac, posle muževljevi roditelji, njegova baba je bila glavna u kući, a opet posle je odlučivao moj muž.

Sad kad razmišljam, mislim da je bolje da se devojke kasnije udaju i da završe osnovnu školu, makar osnovnu, a bilo bi dobro i srednju. Kada se udaju premlade nisu u mogućnosti da donose prave odluke i da ispunjavaju sve obaveze koje su im nametnute bračnim životom. Žalim što moje čerke nisu završile školu, jer im je otac to zabranio. I što ja nisam mogla da im pružim podršku u životu.

Rahmana (40 godina)

Rođena sam u Beogradu, u naselju Železnik. Živila sam sa roditeljima, braćom i sestrama. Bilo nas je devetoro dece. Otac je glava porodice oduvek bio, njegova reč je uvek bila presudna, šta on kaže tako je moral da bude. Ipak, i majčino mišljenje se cenilo u porodici, ali očeva je bila zadnja. Majka je imala važnu ulogu u našem vaspitanju, dok smo bili mali. Ona je najjedgovornija za decu, da li su dobra, vaspitana, da li znaju red ili ne. Ako nešto ne valja sa detetom, to je majka kriva, tako je to kod nas. Zato se majka bojala kako da nešto ne pogreši sa nama i stalo nas štitila od svega.

Nikada nisam išla u školu. Majka me je upisala u prvi razred, ali mi nije dozvoljavala da idem u školu. Mislila je da će škola loše uticati na mene, da će me druga deca maltretirati. Jako se bojala da me neko ne napadne. A moja velika želja je bila da idem u školu, ali mi to nije bilo dozvoljeno. Stalno sam gledala drugu decu koja nose knjige u školskoj torbi i idu zajedno u školu i vraćaju se u grupi. Bili su veseli i ja sam htela tako, ali majka je bila jako plašljiva i stalo je govorila šta ona da radi ako se meni kao devojčici nešto desi, kako

ću da se udam posle. A ja ništa nisam shvatala, šta to može da mi se desi, kad sam još dete. Posle sam shvatila da misli da neko može da me napadne, udari ili da me siluje, a to bi značilo i da je moja majka izgubila čast, a ne samo ja. Tako je to kod nas. A, ne valja to. To da ženska deca ne smeju da idu u školu i da se obrazuju. Majka je često govorila da je naša kuhinja moja škola i da tu treba da naučim sve što mi treba u životu. „Šta će ti škola, ti si žensko, uđaćeš se...“ najčešće je govorila, kad sam je molila da me pusti u školu. A jesam u kuhinji naučila sve što mi treba, i da mesim, i da pečem i da kuvam i da napravim ručak ni od čega. To može da te nauči samo majka. Ipak, ja sam mislila da treba i da idem u školu, da znam da pišem i čitam. Ali, mene нико nije ništa pitao, a нико ме nije ni slušao šta govorim.

Tako mi je ostalo samo da se udam. Udalala sam se sa petnaest godina, ni punih petnaest nisam imala. Moj muž i ja smo se kratko zabavljali pre nego što smo odlučili da stupimo u brak, ako deca uopšte znaju šta to znači. Upoznala nas je moja tetka kod koje je on dolazio. On je iz Zrenjanina. Tetka je inače prava provodadžika, ona je udala sve devojke u mojoj porodici i sve svoje komširnice. Ona je saznala prvo sve o njegovoj porodici i dobro proverila da nije neki kriminalac ili da ne pije i ne kocka se. To mi je važno, da se ne udam za nekog ko će me maltretirati. Pre nego što nas je upoznala, meni je tetka rekla da je on dobar momak i da treba da se udam za njega, da je dobra prilika. Tako nas je upoznala, pozvala je moju majku i mene kod sebe na kafu, kao slučajno i on je bio tu kod nje. I moja majka je rekla, da je dobar momak i da je bolje da se udam nego da ona stalno strahuje da li će me neko upropastiti. Tako smo počeli da se zabavljamo, ja i moj sadašnji muž. Ja dete, šta sam znala sa petnaest godina, činilo mi se da je dobar. A bilo mi je dragoo da ja kažem da imam momka. Onda me je odveo da upoznam njegovu porodicu. Živeo je sa bratom i sestrom, nije imao roditelje. To mi je bilo malo tužno, kao da je bio sam na svetu, i nekako sam tada odlučila da ostanem da živim sa njim. Nismo imali svadbu, jer para nismo imali, ni on ni moji roditelji.

Prvo dete sam rodila kada sam imala malo više od petnaest, mislim da sam bila najmlađa od svih žena u porodilištu. Nisam ni znala da sam trudna, nego mi je tetka rekla kad je došla kod nas u posetu, da joj se čini da sam trudna. Ona mi je dala zdravstvenu knjižicu, zato što svoju nisam imala, da idem na pregled. Na njenu knjižicu sam se i porodila, jedva sam dete prevela na sebe posle. Mislim da sam bila jako mlada i da ništa nisam znala. Kontraceptivna sredstva nisam nikada koristila. Nikad mi nije niko od doktora rakaо da to mogu da koristim. Služila sam se starinskim metodama da ne zatrudnim. Imamo troje dece, sva tri sina. Svi su završili školu i otišli u inostranstvo da rade i bolje im je nego da sede ovde i čekaju posao koji neće dobiti.

Mnogo mi je krivo što nisam išla u školu. Ne znam da se potpišem. Ne znam da pročitam šta piše kod doktora ili u centru za socijalni rad kad idem za pomoć. Mislim da devojke treba da završe školu, pa da se kasnije udaju. To govorim svojim snahama da tako vaspitavaju svoju decu. Volela bih da moji unuci budu obrazovani i da postanu neko u životu. Mislim da sa školom može bolje da se živi, i čovek ima više izbora, a ne kao ja koja sam u 21. veku ostala nepismena.

Lara (42 godine)

Rođena sam u Beogradu na Karaburmi. Tu sam provela svoje detinjstvo. Bilo nas je petoro dece. Roditelji su nas zajedno vaspitavali, ali majka je bila ta koja je donosila najbitnije odluke koje su se ticale nas, dece. Živeli smo sa babom i dedom koji su nas čuvali dok su roditelji radili. Baba je nama devojcicama često govorila kako da se ponašamo „kao prave devojke...“ i da ne budemo kao da nemamo „ko da nas vaspitava“, tako je govorila moja baka. Majka me je upisala u osnovnu školu. Završila sam tri razreda i napustila školu. Roditelji se nisu mnogo bunili, jer im je bila potrebna moja pomoć u kući dok su oni na poslu. Pošto sam ja najstarija, sve sam morala da radim u kući i pomažem baki koja je bila starija i bolesna. Deda isto tako. Mene je baka kao najstariju naučila da spremam jela, da spremam kuću, da perem veš i kako da širim veš. Kad dođem iz škole, mene čeka cela kuća, i da počistim za mlađim bratom i sestrama i da pomognem baki oko ručka i da mesim hleb ujutro pre nego što krenem u školu. Moji roditelji su radili od jutra do mraka, išli su na kvantš pijacu i prodavalii krompir i drugo povrće, i leti i zimi. Moja braća i sestre su završili osnovnu školu. Ja sam ih terala da završe školu i pomagala im da nauče lekcije iz knjiga. A nismo ni imali neke knjige, sve smo nasleđivali jedni od drugih i od druge dece kojoj više ne trebaju knjige. Kad sam prestala da idem u školu, niko me nije pitao zašto, niko me nije nagovarao da ostanem u školi, ni roditelji ni nastavnici. Kao da niko nije ni primetio da ja više ne idem u školu. Školske knjige sam zamenila varjačom, a da toga nisam bila ni svesna.

Tako je došla i udaja. Kad ne ideš u školu i svaki dan radiš u kući i oko braće i sestara, to mu dođe isto kao i da si udata. Udalala sam se kada sam imala šesnaest godina. Zabavljala sam se sa svojim sadašnjim mužem sedam meseci. To da smo se zabavljali i nije baš bilo zabavljanje, više smo se gledali i malo pričali. Kod nas je to sramota da devojka ide sa momkom, ko zna da li će je posle oženiti. Tako su i mene moji vaspitavali, samo čuvaj obraz porodice, to je najvažnije.

U braku smo bili dvadeset i četiri godine. Nije bilo lako. Nekad smo imali hleba, nekad nismo, ali gurali smo život, jer za drugo nismo znali. Prvo dete sam rodila kada sam imala

malо više od šesnaest godina. Niko me nije ni pitao da li hoću dete ili ne. To se podrazumeva, čim se uđaš. Inače, ako nećeš da imaš decu, to odmah znači da varas muža ili nešto sa tobom nije u redu i njegova porodica može da te vrati tvojima. Tako sam i ja slušala njegove kao i svoje roditelje, nema drugačije da bude kod nas. Nije mi se uvek svidalo, plakala sam često od njegove majke, moje svekrve, ali to valjda tako mora biti. Tako me učila i majka i baka. Tu si da trpiš. Zato si žena. Nije uvek lepo biti žena. Jeste da se žene lepo obuku, pa se šminkaju, pa su lepe, lepo je biti žena, ali kad ti svekrva kaže da nešto ne može, to je zakon. Dok sam bila sa suprugom koristila sam kontraceptivna sredstva kako bih se zaštitila od neželjene trudnoće. Nisam htela da rodim puno dece da ne mogu da ih hranim. Niko nije znao da koristim spiralu. Nikom nisam ni smela da kažem. Sama sam jednom otišla kod doktorke, kao imam neki grip sam rekla svekrvi. A moja doktorka bila dobra, to mi je rekla da kažem i zakazala mi kad da dođem i sve brzo završila. I tako sam rodila troje dece i dosta mi je. Kad si u bedi i nemaš, onda ne treba da imaš puno dece, ne možeš da ih hraniš, pa šta ćeš sa njima. Tako sam ja razmišljala. A moj muž da je znao da koristim nešto, odmah bi rekao da ga varam i bilo bi svašta.

Posle dvadeset i četiri godine moj muž me napustio i ja sam ostala da živim sa mojom decom. Suprug i ja nismo iste vere, što nama tada i nije bilo mnogo važno. To je bilo važno našim roditeljima. Oni su se protivili našem braku zbog toga. Ali, posle toliko godina, on je našao drugu ženu i otišao. Meni je najviše žao što nisam završila školu, ali sam terala decu da završe. Imaju svi osnovnu školu. Bilo mi je jako važno da devojke završe školu, pa da se tek onda udaju. Nisam dala udaju pre škole nikako. I to sam uspela.

Sena (16 godina)

Sena se sa setom priseća svog detinjstva i dobrih i loših dana. Teške trenutke pamti, sa teškoćom govori o njima i ne rado ih se seća. Pamti kako je njen otac maltretirao njenu majku, dosta je pio. "Te stvari bi voleta da zaboravim i da se promene", kaže Sena.

"Dok sam bila mala sve sam doživljavala emotivno i jako mi je teško sve to palo. Vaspitavali su me otac i majka. Odrastala sam sa njima i sa još dve sestre. Ona je najmlađe dete u porodici. Otac je donosio sve odluke i bio glavni u porodici. Završila sam osnovnu školu i prvu godine srednje škole. E onda sam preko *facebooka* upoznala svog sadašnjeg muža. Nekoliko puta smo se videli, i posle nedelju dana, otac je rekao ili da se udam ili da ostavim momka, jer ovako ne mogu da se sastajem sa momkom. Tako je kod nas, sramota je da se priča o devojci da ide sa momcima. I tako nisam imala kud nego da se udam. Onda me je muž naterao da ostavim školu i njegova porodica isto. Svi mi kažu

kako to snajka da šeta sama i da ide u školu, toga kod nas nema. I ja šta ču, ostavim školu, a baš sam volela da idem, za frizerku sam išla. Imali smo skromnu svadbu”, priča nam Sena.

Od običaja koji su se praktikovali na svadbi najzanimljiviji je običaj „temena“. „Temen“ je blagoslov koji mladenci uzimaju od svojih roditelja i starijih ljudi iz familije. Objasnila nam je da mladenci ljube ruku osobe od koje traže „temena“ kao blagoslov i pristanak na svadbu.

“Malo posle svadbe ostala sam trudna i evo sad čekam da rodim prvo dete. Znam da sam mlada, imam 16 godina i već sam udata i čekam bebu, ali šta sad da radim, nisam imala izbora. Otac je bio strog i pio je mnogo i maltretirao je i nas i majku, i šta sam mogla”.

O kontracepciji nešto malo zna, kaže ono što joj je ostalo iz škole, ali je nikada nije koristila.

“Moj muž sada odlučuje o tome, a on kaže da ne treba da koristimo ništa. Nisam ni znala da sam trudna, ja mislim da sam slučajno zatrudnela. A nisam ni htela da tako brzo rodim dete, mislila sam da malo prođe od svadbe, pa da pokušam da se vratim u školu i da završim, ako mi muž bude dopustio. Ali, sad sa detetom nema šanse. I to mi je najteže. Sad kad bih mogla da biram opet, ne bih se udala ovako rano. Ako budem imala crku, neću joj dati da se uda”, i za kraj razgovora dodaje “ali kod nas je tako sa ženama i u muslimanskim porodicama i u pravoslavnim, žena nema pravo glasa, ja bih volela da se to promeni i da devojka može da ima momka a da ne mora da se uda. Mislim da rana udaja nije neki običaj. To je volja porodice ili devojke da to uradi. Bilo bi lepo da svaka žena završi školu, a ako se ne uda odmah posle školovanja, lepo bi bilo da može da se zaposli, pa tek onda da razmišlja o braku”.

Julija (56 godina)

Živim u Beogradu već dugo godina. Rodom sam sa Kosova. Došla sam u Beograd kada sam imala dve godine. U naselju R. živila sam sa majkom i ocem. Imam tri mlađa brata. Detinjstvo sam imala lepo, nisam bila gladna, žedna i bosa. Majka mi je bila domaćica, a otac je radio u firmi “21 maj” u Rakovici. Završila sam četiri razreda osnovne škole, znam sva slova, ali ne znam da čitam. Išla sam u večernju školu i završila osam razreda.

Otac me je udao kada sam imala 13 godina. Otac me je prodao. Dobio je za mene nešto malo novca, samo da se ne kaže da me je dao džabe. Sav novac što je dobio propio je u kafani, nije mogao da kupi kuću, plac, kao što su drugi ljudi kupovali. Kako kažu ljudi, od crke su pare proklete. Pravilo je da koliko uzmeš novca, duplo moraš da vratiš, ako nešto ne bude kako treba sa mladom. Takvo je tada bilo vreme. Dugo sam bila u braku, nisam imala dece. Nisam imala dobar život. Suprug je bio pijanica. Radila sam od šest

ujutru do šest uveče. Gledala sam uvek da idem napred, da budem snažna. Majka me je uvek podržavala, ali nije mogla od oca. Otac mi je bio strog. Često sam bežala od muža, otac me vratи. Jednom sam skupila hrabrosti i uz pomoć mlađeg brata sam se vratila kući. Brat je zapretio ocu da moram da ostanem. Brinula sam sama o sebi. Radila sam. Skupljala sam karton, papire i moralu sam da pomažem roditeljima, jer sam najstarija. U našoj porodičnoj kući je živila snajka sa troje dece. Mlađi brat je bio u zatvoru. Molila sam oca da me zaposli u firmi. Ali, otac nije htio da me zaposli, da ga ne obrukam. Zaposlio je sina koji je završio u zatvoru, pa ne može mene da zaposli. Sama sam našla posao. Radim kao čistačica već 25 godina. Sama se snalazim i zarađujem za život. Svakoj ženi bi preporučila da bude hrabra i da se bori za svoj život da bude nezavisna.

Sa sadašnjim suprugom sam u braku 12 godina. Imam dobar brak, sama sam sebi gazdarica. Živimo sami. Nemam dece, ali suprug ima tri sina sa drugom ženom. Volim njegovu decu kao da su moja. Najstarijeg sina malo slabije volim zato što je pije i slabo dolazi kod nas. Imam jako dobar odnos sa komšijama. Malo sam drska, ne mogu da trpim nepravdu i kažem svima šta mislim.

Moja sestra je platila snajku 4000 Eura. Pravili su veliku svadbu, ali to je bila jedna velika greška moje sestre što je to uradila. Ja kad sam videla tu malu rekla sam šta je ovo, ova nije za našu kuću. Nije mi se dopala. Bila je mršava, znam celo njeno detinjstvo. Mala te gleda u oči i voli da laže. Ja to ne volim. To je nešto najgore. Ako iskreno pričaš sva vrata i put su ti otvoreni.

Lenka (61 godina)

Detinjstvo sam provela kod babe i dede. Do svoj 11-te godine živila sam sa njima, a posle toga sa majkom i očuhom. Detinjstvo pamtim uglavnom po lošim stvarima. Bila sam jako nežna i lošeg zdravlja, a dosta vremena sam provodila u različitim bolnicama. U stvari, mene su vaspitavali baba i deda, a kada sam prešla da živim kod majke i očuha, on je donosio sve važne odluke vezane za domaćinstvo i za sve ostalo. Često me maltretirao i mene i moju majku i moja dva brata. Ja sam najstarije dete u porodici bila, Inače je moja majka rodila osmoro dece. Često je govorila „Mora da se trpi, to tako mora“. Niko od nas nije ni mogao ni smeо da se suprotstavi očuhu koji je zlostavljaо celu porodicu. Obavljala sam sve kućne poslove od malena. Nema posla u kući koji ja nisam radila i koji ne znam da radim. Posle određenog vremena moja porodica se preselila u drugi deo grada. Život je postao jako težak sa očuhom i ja sam tada odlučila da živim sa tetkom. Nisam mogla više da trpi očuhovo maltretiranje. Imala sam samo 13 godina tada. I nije mi bilo loše kod tetke. Iako je to trajalo manje od dve godine, bio je to jako lep

period mog života. Jednom kad sam došla na slavu kod majke, nisam ni slutila da ona, moja majka ima plan da me uda. Na toj slavi sam popila jednu čašu vina. Ubrzo posle toga legla sam da spavam. Tada je moja majka rekla jednom dečku da legne pored mene, a kada je njena tetka ušla u sobu i zatekla me u tom stanju, momentalno je rekla da više ne mogu sa njom da živim. Tetka mi je objasnila da sam ja sada udata žena i da sada treba da odem da živim sa svojim mužem. Počela sam da plačem i bila sam jako tužna. Pokušala sam da objasnim da nisam ništa uradila i da nisam kriva. Jedva sam i poznavala tog mladića. Ipak, primorana sam bila da se udam za njega. Imala sam samo 14 godina. Svadbu nismo pravili, bili smo jako siromašni. Živeli smo u blizini moje majke. Bili smo toliko siromašni da smo morali po vodu da idemo kilometar peške, struju nismo imali, grejali smo se na drva, kad smo imali drva, kad nismo - bilo je hladno. Mesec i po dana posle moje udaje, moja majka je rekla mom mužu da on mora da stupi u seksualni odnos sa mnjom. Razlog njenog insistiranja za to su bile uvrede koje su komšije i familija govorile. Skoro svakodnevno slušala sam kako me vređaju da ja nisam poštena i časna. Već su svi u okolini počeli da me vređaju sve više. Postoji običaj kod nas koji dokazuje da li je devojka koja se udala poštena. Običaj je da se posle prve bračne noći iznosi čaršav. Ako se na čaršavu vide tragovi krvi - to je dokaz da je devojka u brak ušla nevinu i da je poštena. Ja sam bila jako mlada i nisam znala šta je to, niti sam znala šta su moje obaveze, imala sam 14 godina. Svoj muža doživljavala sam kao rođaka, nisam znala šta to treba da radim i zašto nisam poštena, kako su pričale komšije. Posle stalnog nagovaranja moje majke da dokaže da sam ja poštena, moj muž je iste večeri insistirao da sa mnjom ima seksualni odnos. Objasnilo mi je šta je to i šta je moja majka tražila od njega. Ja nikako nisam želela da stupi u seksualne odnose sa njim, ali on je bio nasilan i ostvario je šta je naumio. Bio je uporan i morala sam da pristanem. Bilo je strašno i bolno, jako teško sam sve to podnela i veoma sam se loše osećala nakon toga. Čaršav sam bacila u rupu, uplašila sam se kada sam videla krv na njemu. Sutra ujutru je moja majka došla kod nas u kuću, a kada je čula šta se desilo, bila je zadovoljna. Izvadila je čaršav iz rupe koja se nalazila pored kuće. Rekla mi je da je jako lepo to što se desilo i da sam joj ja tako osvetlala obraz. Uzela je čaršav i odnела kod majke mog muža. Tada su svi bili veoma zadovoljni i promenili mišljenje o meni.

Verujte mi ja ni dan danas ne mogu da verujem šta se sve tada desilo. Ljubav prema mužu nisam osetila nikada i ne zna kako sam uspela da sa njim rodim dvoje dece. Teško je živeti bez ljubavi. Prvo dete rodila sam sa 15 godina. Ni znala nisam da sam trudna, samo mi je svekrva rekla - noseća si. Niti me je ko pitao niti sam ja znala da li želim decu niti sam znala šta će sa decom. Sve je moja majka to rešavala. Kontracepciju nisam nikad ni videla niti mi je neko rekao da mogu da biram da li da ostanem trudna ili ne. Moj život

je težak bio, a mislim da sam samo mogla da zvršim neku školu i da nađem posao, sve bi bilo lakše i bolje.

Danas devojke ne treba da se rano udaju i treba same da biraju za koga će se udati. A pre toga da završe školu i da znaju nešto, a ne da samo slušaju šta kažu stariji.

Zorica (41 godina)

Preživila sam teško detinjstvo, živela sam sa ocem i maćehom. Jeste nas maćeha odgajila, ali nikada nije mogla majku da nam zameni. U mom vaspitavanju učestvovali su otac i maćeha, više maćeha, koja je bila glavna i donosila odluke koje su vezane za porodicu. Uvek je bilo kako maćeha kaže.

U školu sam išla do sedmog razreda. Pred kraj sedmog razreda napustila sam školu. Tada sam se udala, imala sam 14 godina. Kako sam se udala, nisam više mogla u školu, ali ne znam da li sam sama donela tu odluku ili ne. Posle nepuna dva meseca poznanstva sa sadašnjim mužem, moja maćeha je počela da me nagovara da se udam, da ne osramotim porodicu. To je govorila i mom ocu. Tako sam ja više pod njenim uticajem odlučila da se udam za njega. Posle dva meseca od udaje zatrudnela sam. Imali su svadbu, pravili su svadbu roditelji mog muža. Oko 100 gostiju iz familije je bilo, velika svadba je bila. Sve običaje koje njegova familija poštuje, morala sam i ja. Najvažnije je za novu mladu da prvo rodi muško dete. Ako je prvo dete muško, sve će joj biti lakše u životu i kod muža i kod svekrve. I da može da rađa puno dece, to je važno za ženu. Tako su meni govorili stariji i tako ja govorim svojoj deci. Ja sam rodila sina sa 15 godina. Htela sam još da imam dece, ali nisam mogla. Zdravlje mi se jako pogoršalo posle prvog porođaja, jedva sam ostala živa. To je mojoj svekrvi teško palo, nikad mi to nije oprostila. Stalno me ponižavala i maltretirala zbog toga što ne mogu da imam još dece. Mnogo sam propatila od nje. A bilo je i teško vreme, nismo imali svoju kuću, nismo imali vodu u kući. Sve sam vukla sama vodu po nekoliko kilometara, i to i leti i zimi. Sećam se da sam stalno imala upalu jajnika i da su me stomak i bubrezi uvek boleli. A onda nisam mogla kod lekara, nisam imala knjižicu. Bez knjižice neće da te prime. Pa me lečila baba, pa svekrva, sve starinski lekovi, neke masti i čajevi. Nikada nisam koristila ništa da ne ostanem trudna. Nije mi ni trebalо, a ne bi ni smela to da kažem mužu i svekrvi. To se kod nas ne sme. Mi smo muslimanske vere i kod nas je ranije česta pojava da se devojke sa 12, 13 godina udaju. Tu roditelji biraju deci bračnog partnera. Često se dešava da se budući supružnici uopšte ne poznaju, mada ima slučajeva gde se poznaju muž i žena koji planiraju brak.

Iz mog iskustva, ipak je najbolje da se žene ne udaju rano. Treba upoznati svog budućeg muža dobro, pa tek onda stupiti u brak sa njim. O budućnosti treba detaljno razmišljati, odluke ne treba brzopletno donositi.

Rada (50 godina)

Detinjstvo sam imala jako teško. Imam četiri brata i dve sestre. Otac je često maltretirao našu majku. Otac je imao i druge žene i to je bilo teško, a znao je majku da bije zbog švalerki. Nekad je toliko maltretirao da smo mislili da će da je ubije. Pokušavali smo da branimo majku, ali smo svaki put dobili i mi batine od oca. Nisam išla u školu. Samo su išli najmlađa sestra i brat. Nas petoro nisu mogli da školuju. Nisu imali novca da idemo svi u školu. A ja pošto sam bila najstarija, ostala sam kući da pomažem majci i da gledam brata i sestruru. Nas sedmoro, a živeli smo jako teško. Roditelji su radili kod seljaka. Vukli drva, radili na zemlji, kopali. Radili su za jedan kilogram brašna ceo dan. Mi smo im pomagali koliko smo mogli. Nismo mi deca nosili veliki teret, ali radili smo puno. Roditelji su išli preko vode i prodavalii drva da bi mi imali za hranu. Nisam osetila ljubav, pažnju od strane roditelja. Nisu nas nikad vodili na vašar, veselja. Nisu nas nigde vodili. Otac je bio mnogo oštar. Nismo smeli ništa da kažemo da ne bi dobili batine. Igranke su bile ispred našeg dvorišta. Omladina je igrala, pevala, a mi nismo smeli ni da gledamo a kamoli da budemo na igranci. Nisam znala ni da igram.

Sa 16 godina sam se udala. Otac me je naterao. Sestra koja je starija od mene dve godine je pobegla od kuće i udala se. Otac se uplašio da ga i ja tako ne obrukam. Rekao je da hoće da me uđa u bogatu kuću, da budem gazdarica. Zaslužujem da lepo živim. Tako sam se ja udala za čoveka koji je stariji od mene dve godine. Pravili smo svadbu. A ja dete, ništa nisam ni znala. Obukli me u haljinu, svekrva mi rekla šta treba da radim na svadbi i ja sam moralta tako. Imala sam veo i bila pokrivena kad su me odvodili iz moje kuće, a ja sam naglas plakala za svojima, nekako sam znala da neće biti dobro. Mladoženju nisam ni poznavala, otac ga je našao i mene naterao da se udam. Otac je zato što sam ga ispoštovala i pristala da se udam, kupio nameštaj i dao u miraz. Taj nameštaj imam i danas. Takav je običaj, ako si prava devojka, dobiješ miraz, ako obrukaš porodicu, dobiješ batine i niko te ne poštuje. Posle svadbe sam otišla za Beč. Suprug je tamo živeo. Kad sam stigla, saznala sam da je on već oženjen. Počeo je život o kome ne želim ni da mislim. Jedna žena je bila u jednoj sobi, a ja u drugoj. Ona je bila trudna. Bilo je strašno, jedva sam izdržala mesec dana. Radila sam, da bi skupila novac za kartu da se vratim kući. Ispričala sam ocu kako smo se obrukali. Šta će sad narod da kaže. Suprug je došao po mene da me vrati, ali sreća pa otac to nije dozvolio. Otišao je sa bratom i uzeo miraz.

Kad sam se drugi put udala imala sam 18 godina. Zaljubila sam se na prvi pogled, kao na filmu. Ja nemam dece. To je za nas najveća nepravda, ne znam čime sam to zaslужila.

Najveća sramota za ženu je da nema decu, kao da je prokleta. Sve komšije su svašta pričali za mnom. Ali, ja se ne dam, znam da sam poštena. Opet, teško je bez dece. Kod nas Roma to je velika stvar, imati decu, to je naše blago. Moj suprug ima dva sina i kćerku i ja ih gledam kao da su moja deca. Kćerka je imala tri godine kad sam došla, sin dve godine i najmlađi dva meseca. To su moja deca. Oni mene poštaju i vole kao da sam im majka. Pravu majku ne poznaju. Ostavila ih i otišla u Nemačku. Ja sam ih odgajila.

Sad sam se i razbolela. Idem na hemoterapiju, operisala sam dojku. Na dan moje operacije kćerka mi je umrla. Nisu smeli ni da mi kažu. Ne znam kako je moj suprug to podneo. Jadan čovek. Saznala sam tek kad sam izašla iz bolnice. Teško sam to prihvatile.

Svekar mi je bio jako dobar čovek za razliku od svekrve. Svekrva je bila zla žena. Stalno je pravila svađu da bi se muž razveo od mene. Nije me volela. Ja sam radila sve u kući. Ona je samo heklala po ceo dan. Imali smo stoku. Ja i suprug smo morali sve poslove da završimo dok svekar ne dođe sa posla. Ako ne završimo, svekrva nam je stalno pretila da moramo onda da se selimo iz kuće. Svekar me je voleo zato što sam bila veliki radnik. Kupovao mi je bombone da bi prestala da pušim. Mnogo me je voleo.

Takav je život, često kažem svojoj deci i unucima, malo boli, malo bude dobro, malo kiša malo sunce.

Šeherezda (19 godina)

Odrastala je u velikoj porodici, u kući sa 19 članova porodice. Iako se znalo ko je glava kuće, svi su podjednako učestvovali u donošenju odluka koje se tiču vođenja domaćinstva i kuće, ali i u njenom vaspitanju. Ova pomalo idilična i stabilna porodična situacija prestaje razvodom roditelja.

«U školu sam išla, to je bilo obavezno, mislim do 8. razreda », priča Šeherezada. «Kad sam krenula je u prvi razred srednje ugostiteljske škole bila sam svesna da će mi škola značiti puno u daljem životu, ali sam ipak odlučila da prekinem školovanje. U stvari, nisam to baš ja odlučila, više su odlučivali drugi, stariji. Oni odluče a onda pitaju mene, u stvari ne pitaju oni nikog, a najmanje mene. Nego ti samo kažu – najbolje je da se udaš, on je dobra prilika. Posle sam često razmišljala – za koga je to najbolje i kome je neko koga i ne poznaješ dobra prilika. Nisam ni punih 17 godina imala. Tu dobru priliku koju mi je porodica našla, poznavala sam ni pet meseci pre nego što sam se i udala za njega. Ja sam u selu živela kad su mi se roditelji razveli i tamo sam išla u školu, a majka mi je bila u gradu. Povremeno sam dolazila u posetu kod majke i tako su me upoznali sa budućim mužem», prisjeća se Šeherezada.

Svadbu nisu pravili, samo malo porodično okupljanje. «E, zašto... to da vam kažem, moji rođaci sa kojima sam odrasla u selu nisu želeli da budu na mojoj svadbi», pomalo tužno priča ova devetnaestogodišnja devojka i nastavlja, «Oni su se protivili mojoj udaji i

govorili su mi da prvo završim školu, pa tek po završetku škole da razmišljam o udaji. Bili su i ljuti na mene zbog udaje. Ali, porodica moje majke je odlučila tako, ja nisam mogla ništa. Zatrudnela sa ubrzo nakon udaje. Tada sam imala 18. godina. Znam ja šta je kontracepcija, imam malo škole, ali ne koristim ništa, ipak se to pita muž. Ja mislim da je danas teško za živeti i da žena ne treba da rodi puno dece, siromaštvo je veliko, ali o broju dece ćemo zajedno odlučiti. Danas su ipak druga vremena, žene imaju više prava. Nekada je bilo najvažnije da mlada snajka rodi muško dete prvo, danas i nije tako važno. Ja jesam pravoslavna hrišćanka, ali mislim da običaji koji odlučuju o polu deteta i uopšte o tomo što žena može a što ne može utiču na porodicu. Mislim da to što sam pravoslavna hrišćanka nije imalo uticaja na moju ranu udaju. Kod nas je devojka od 17 godina već za udaju i nije tako mlada. Opet, danas kad razmislim i ako budem imala čerku, ne bih volela da se rano uda. Volela bih da završi školu, da se zaposli, da više zna od mene. Vremena se menjaju, valjda će dočekati da mi deca bolje žive nego ja» i poručuje « Ne treba žuriti, udaja će se desiti».

